

Μεταπτυχιακό στην Ιστορία

**Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Διδασκαλική-Πολιτική-
Πολιτιστική Δράση**

Ονοματεπώνυμο φοιτητή: Αγγελική Γερολέμου

Μάϊος 2021

Μεταπτυχιακό στην Ιστορία

**Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Διδασκαλική-Πολιτική-
Πολιτιστική Δράση**

Ονοματεπώνυμο φοιτητή: Αγγελική Γερολέμου

Copyright ©
Αγγελική Γερολέμου
2021

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Η έγκριση της διατριβής από το Πανεπιστήμιο Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Επιβλέπων καθηγητής: Δρ Κυριάκος Ιακωβίδης

Τριμελής εξεταστική επιτροπή: Δρ Γιώργος Γεωργή Καθηγητής, Δρ Κυριάκος Ιακωβίδης
Λέκτορας, Δρ Κατερίνα Παπαζαχαρία Λέκτορας

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Η Αγγελική Γερολέμου, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Διδασκαλική-Πολιτική-Πολιτιστική Δράση», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Η Δηλούσα

Αγγελική Χαραλάμπους

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους αποτέλεσε μια σημαντική μορφή της κυπριακής ιστορίας στα χρόνια της Αγγλοκρατίας. Γεννήθηκε στη Λάρνακα τον Ιούνιο του 1848. Πατέρας του ήταν ο Δημήτριος Θεμιστοκλής, άνθρωπος με βαθιά μόρφωση και μητέρα του η Βασιλική Φραγκοπούδη. Όταν τελείωσε το Γυμνάσιο, σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Εθνικού Πανεπιστημίου στην Ελλάδα και στη συνέχεια Φιλοσοφία και Παιδαγωγικά στη Γερμανία, στα Πανεπιστήμια της Χαϊδελβέργης και του Μονάχου. Μετά τις σπουδές του επέστρεψε στην Κύπρο για να διδάξει στην Ελληνική Σχολή στη Λεμεσό. Το 1877 ο Θεμιστοκλέους παντρεύτηκε την Πολυξένη Σιβιτανίδη, κόρη του Γεώργιου Σιβιτανίδη και της Χαρίκλειας Πηλαβάκη. Από τον γάμο του με την Πολυξένη απέκτησε έξι παιδιά.

Σημαντική ήταν η δράση του Θεμιστοκλέους στην εκπαίδευση. Αρχικά κατάφερε η τριτάξια σχολή που ανέλαβε να αναγνωριστεί από την Ελληνική Κυβέρνηση ως « Ημιγυμνάσιο» (πεντατάξιο). Ο Θεμιστοκλέους τον Μάρτιο του 1903 παρασημοφορήθηκε με τον Αργυρό Σταυρό των Ιπποτών του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος, από τον Βασιλιά των Ελλήνων Γεώργιο Α, για τις καλές του υπηρεσίες στην τριακονταπενταετή Γυμνασιαρχία. Για τη μεγάλη του προσφορά στην εκπαίδευση τιμήθηκε και από την ιδιαίτερη του πατρίδα - την Κύπρο. Στην εκδήλωση για την 40χρονη προσφορά του έλαβαν μέρος σημαντικές προσωπικότητες του νησιού είτε ως προσκεκλημένοι είτε εκφώνησαν ομιλίες. Ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους βοήθησε καθοριστικά στην εξέλιξη του αθλητισμού. Μαζί με τους παλιούς του μαθητές ίδρυσε τον Γυμναστικό Σύλλογο Ολύμπια (ΓΣΟ), τον πρώτο στο νησί και ένα από τους αρχαιότερους στον Ελλαδικό χώρο. Ακόμη, ο Θεμιστοκλέους διοργάνωνε αγώνες στη γιορτή του Βασιλιά Γεώργιου και του Διαδόχου Κωνσταντίνου, καθώς και τους Παγκύπριους Αγώνες. Μεγάλη ήταν η αγάπη του Θεμιστοκλέους και για το κυνήγι, γι' αυτό και προσπάθησε να το επιβάλει μέσω του σχολείου ως μέσο Παιδαγωγικής και ως άθλημα με ρίζες στην Αρχαία Ελλάδα. Σημαντική υπήρξε και η εθνική του δράση. Σε αυτά τα δύσκολα χρόνια για την Κύπρο - ανθελληνική πολιτική των Άγγλων - ο Θεμιστοκλέους ενίσχυσε τα φιλελληνικά και ενωτικά αισθήματα όχι μόνο των μαθητών του, αλλά και ολόκληρου του λαού. Ο Θεμιστοκλέους επίσης, αποτέλεσε μέλος επιτροπών για τη διοργάνωση συλλαλητηρίων, όπως αυτών κατά του διορισμού του Νιούχαμ ως Επόπτη Παιδείας και κατά της εγκατάστασης των Εβραίων στο νησί. Ακόμη οργάνωσε εράνους υπέρ του Εθνικού Στόλου και του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού. Επίσης, υπήρξε στέλεχος της Εθνικής Εταιρείας στην Κύπρο. Την εθνική δράση του Ανδρέα Θεμιστοκλέους σηματοδότησαν δύο επεισόδια αυτό με τον Σουέτεγχαμ και το δεύτερο με τον υπαστυνόμο Σπύρο Τελεβάντο.

Στις 13 Μαρτίου 1918 ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους απεβίωσε σε ηλικία 75 ετών. Η κηδεία του έγινε την επόμενη μέρα στον Ναό της Αγίας Νάπας στη Λεμεσό. Το 1954 η πολιτεία αποφάσισε να τιμήσει τον Θεμιστοκλέους κτίζοντας του προτομή. Στις 27 Νοεμβρίου 1958 ανακοινώθηκε ότι η προτομή του Ανδρέα Θεμιστοκλέους τοποθετήθηκε στην Αγία Ζώνη. Τα αποκαλυπτήρια της έγιναν την 1 Νοεμβρίου 1959.

Λέξεις κλειδιά: Ανδρέας Θεμιστοκλέους, εκπαίδευση, συλλαλητήρια, έρανοι, Σπύρος Τελεβάντος, Σουέτεγχαμ, ΓΣΟ.

ABSTRACT

Andreas Themistokleous was an important figure in Cypriot history during the years of British rule the dominion of the British Empire in Cyprus. He was born in Larnaca in June 1848. His father was Dimitrios Themistoklis, a highly educated man and his mother was Vasiliki Fragoudi. When he finished High School, he studied at the Faculty of Philosophy of the National University in Greece and then Philosophy and Pedagogy in Germany, at the Universities of Heidelberg and Munich. After his studies, he returned to Cyprus to teach at the Hellenic School/College in Limassol. In 1877, Themistokleous married Polyxeni Sivitanidis, daughter of Georgios Sivitanidis and Hariklia Pilavaki. Andreas Themistokleous had six children with Polyxeni.

Themistokleous's contribution in education was important. First of all, he managed the three-tier school that undertook to be recognized by the Greek Government as "Semi-Gymnasium" (five-grade). Andreas Themistokleous in March 1903 was awarded the Silver Cross of the Knights of the Royal Order of the Savior, by the King of the Greeks George I, for his good services in the thirty-five year High School. For his great contribution to education he was also honored by his special homeland - Cyprus. The event for its 40-year offer was attended by important personalities of the island either as guests or as speakers. Andreas Themistokleous helped decisively in the development of sports. Together with the old students, he founded the Olympia Gymnastics Association (GSO), the first on the island and one of the oldest in Greece. Themistocles also was organizing games on the feast of King George and Successor Constantine, as well as the Pancyprrian Games. Themistocles's love for hunting was also great, which is why he tried to impose it through the school as a means of Pedagogy and as a sport with roots back in Ancient Greece. His national contribution was also important. During these difficult years for Cyprus with the anti-Greek policy of the British, Themistokleous strengthened the philhellenic and unifying feelings not only of his students, but also of the public. Themistokleous was also a member of committees for organizing rallies, such as those against Newham's appointment as Education Supervisor and against the settlement of Jews on the island. He also organized fundraisers for the National Fleet and the Greek Red Cross and he was also an executive member of the National Company in Cyprus. The national contribution of Andreas Themistokleous was marked by two episodes, with Swettingham and the second with Lieutenant Spyros Televantos.

On March 13, 1918, Andreas Themistokleous passed away at the age of 75. His funeral took place the next day at the Ayia Napa Church in Limassol. In 1954 the state decided to honor Themistokleous by building a bust of him. On November 27, 1958, it was announced that the bust of Andreas Themistocleous had been placed in the Agia Zoni and its unveiling took place on November 1, 1959.

Keywords: Andreas Themistokleous, education, rallies, fundraisers, Spyros Televantos, Swettenham, GSO.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου και μέλος της εξεταστικής επιτροπής, κύριο Κυριάκο Ιακωβίδη, για την εξαιρετική συνεργασία που είχαμε, την ενθάρρυνση, την καθοδήγησή και τις εύστοχες και πολύ βοηθητικές συμβουλές για τη συγγραφή της διπλωματικής μου εργασίας. Θερμές ευχαριστίες εκφράζω και στα άλλα μέλη της τριμελούς εξεταστικής επιτροπής, Δρ Γιώργο Γεωργή και Δρ Κατερίνα Παπαζαχαρία για τα εποικοδομητικά τους σχόλια. Ιδιαίτερα ευχαριστώ τον σύζυγό μου Γιώργο και τη μητέρα μου Κυριακή για τη στήριξη, την ενθάρρυνση, τη συμπαράσταση και την ανοχή τους καθόλη τη διάρκεια της προσπάθειάς μου. Τέλος, ευχαριστώ τις φίλες μου Αναστασία Μούσκου, Μαρία Κυριάκου, Αθηνά Χρυσοστόμου για την προτροπή τους να πραγματοποιήσω το Μεταπτυχιακό και την κουμπάρα μου Βασιλική Παπασάββα που παρά το νεαρό της ηλικίας της αποτελεί πηγή έμπνευσης για μένα.

*Αφιερώνω την πτυχιακή μου εργασία στα τρία μου
παιδιά: Θεόδωρο, Κυριακή και Ιωάννα.*

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Περίληψη.....	σελ.iii
Abstract.....	σελ.iv
Ευχαριστίες.....	σελ.v
Αφιέρωση.....	σελ.vi
Πίνακας Περιεχομένων.....	σελ.vii
Εισαγωγή.....	σελ.viii
Κεφάλαιο 1: Βιβλιογραφική επισκόπηση.....	σελ.1-5
Κεφάλαιο 2: Βιογραφικό σημείωμα Ανδρέα Θεμιστοκλέους.....	σελ.6-8
Κεφάλαιο 3: Η Εκπαιδευτική Δράση του Ανδρέα Θεμιστοκλέους - Εορτασμός για τη Σαραντάχρονη προσφορά του στην Παιδεία.....	σελ.9-14
Κεφάλαιο 4: Η προσφορά του Ανδρέα Θεμιστοκλέους στον Αθλητισμό.....	σελ.15-18
Κεφάλαιο 5: Η Εθνική Δράση του Ανδρέα Θεμιστοκλέους.....	σελ.19-29
Κεφάλαιο 6: Ο Θάνατος, η Κηδεία και η Προτομή προς τιμή του Ανδρέα Θεμιστοκλέους.....	σελ.30-34
Συμπεράσματα.....	σελ.35
Χρονολόγιο.....	σελ.36-38
Βιβλιογραφικός πίνακας.....	σελ.39-40

ΕΙΣΑΣΩΓΗ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία με τίτλο «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Διδασκαλική-Πολιτική-Πολιτιστική Δράση», διεξάγεται στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος «Μεταπτυχιακό στην Ιστορία», του Πανεπιστημίου Νεάπολις στην Πάφο. Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας θα παρουσιάσω τα βιβλία ή και περιοδικά τα οποία χρησιμοποίησα για τη συγγραφή της παρούσας εργασίας, ενώ στο δεύτερο κεφάλαιο θα παραθέσω το βιογραφικό του σημείωμα. Στη συνέχεια -τρίτο κεφάλαιο- θα αναφερθώ στην εκπαιδευτική δράση του Ανδρέα Θεμιστοκλέους και την εκδήλωση που έγινε για τη σαραντάχρονη προσφορά του στην παιδεία της Λεμεσού. Στο επόμενο κεφάλαιο θα παρουσιάσω την προσφορά του στον αθλητισμό ως Σχολάρχη της Ελληνικής Σχολής Λεμεσού, ως ιδρυτικού μέλους του Γυμναστικού Συλλόγου Ολύμπια, ως του ανθρώπου που οργάνωσε τους πρώτους Παγκύπριους αγώνες, αλλά και τη συμμετοχή Κύπριων αθλητών στους πρώτους Ολυμπιακούς Αγώνες των νεότερων χρόνων. Κατόπιν, στο πέμπτο κεφάλαιο, θα αναφερθώ στην εθνική δράση του Θεμιστοκλέους. Ανάμεσα σε άλλα θα παρουσιάσω δύο περιστατικά που τον καθιέρωσαν ως πατριώτη: το περιστατικό με τον Άγγλο Αρχιλογιστή Σουέτεγχαμ και το περιστατικό με τον υπαστυνόμο Σπύρο Τελεβάντο. Στο τελευταίο κεφάλαιο θα αναφερθώ στον θάνατο, την κηδεία και την απόφαση για την ανέγερση προτομής προς τιμή του Ανδρέα Θεμιστοκλέους. Στο τέλος της εργασίας ακολουθούν καταληκτικά σχόλια που απορρέουν από την πιο πάνω ανάλυση, καθώς και ένας χρονολογικός πίνακας σχετικός με τη ζωή του Θεμιστοκλέους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΣΚΟΠΗΣΗ

Ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους- «ο Ανδρέας ο δάσκαλος»¹, όπως ήταν γνωστός- υπήρξε μια από τις σημαντικότερες φυσιογνωμίες της εποχής του. Αποτέλεσε και αποτελεί μια μεγάλη μορφή της νεότερης ιστορίας της Κύπρου. Ένας φωτισμένος δάσκαλος, πρωτεργάτης στην ίδρυση του ΓΣΟ (Γυμναστικού Συλλόγου «Ολύμπια»), και της λέσχης «Ισότης», φλογερός πατριώτης, πρωτοστάτης του εθνικού-ενωτικού κινήματος των χρόνων της Αγγλοκρατίας.

Παρόλη την πολύπλευρη δράση του, ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους σύμφωνα με τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Κύπρου Πέτρο Παπαπολυβίου «είναι αδικημένος βιβλιογραφικά».² Αναφορές για τον Ανδρέα Θεμιστοκλέους γίνονται σε βιβλία που αναφέρονται είτε σε σημαντικές προσωπικότητες της Κύπρου, είτε στην ιστορία της εκπαίδευσης, είτε στην πόλη της Λεμεσού που ήταν ο χώρος δράσης του. Ακόμη, πληροφορίες εντοπίζονται σε περιοδικά, σε άρθρα στον τύπο και στο διαδίκτυο.

Βασικό εγχειρίδιο για την μελέτη του Ανδρέα Θεμιστοκλέους -αν και αρκετά παλιό (1938)- αποτελεί το βιβλίο του Κλεόβουλου Ι. Μυριανθόπουλου «*Δύο Μεγάλοι Μορφαί Ανδρέας Θεμιστοκλέους Χριστόδουλος Σώζος*». Το βιβλίο, σκιαγραφεί τη ζωή του Ανδρέα Θεμιστοκλέους αρχίζοντας από την καταγωγή του, τις σπουδές, το διδασκαλικό του έργο, τους μαθητές του, καθώς και διάφορα περιστατικά της ζωής του, όπως η σύγκρουσή του με τους έφορους όταν αυτοί καθυστέρουσαν να του καταβάλουν τον μισθό. Άλλο περιστατικό στο οποίο αναφέρεται ο συγγραφέας είναι η επίσκεψη του Σαΐτ Πασά (1876) στο σχολείο που δίδασκε ο Θεμιστοκλέους αντλήθηκε το σπουδαίο έργο που επιτελούσε και την υποβαθμισμένη διδασκαλία των τουρκικών σχολείων συγκριτικά με αυτό του Θεμιστοκλέους.³ Ακόμη, αναφέρεται στη λεκτική, απρεπή συμπεριφορά του Βρετανού, Αρχιλογιστή Σουέτεγχαμ προς την Ελλάδα και την αντίδραση του Ανδρέα Θεμιστοκλέους σε επιστολή του. Σημαντικό γεγονός ήταν η αναγνώριση του έργου του και η παρασημοφόρησή του από τον Βασιλιά των Ελλήνων Γεώργιο Α΄ με τον Αργυρό Σταυρό των Ιπποτών του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος.⁴ Επίσης η Κύπρος- η πατρίδα του- τον τίμησε για τα 40 χρόνια διδασκαλίας δείχνοντας με αυτό τον τρόπο την εκτίμηση και την ευγνωμοσύνη στο πρόσωπο του μεγάλου

¹ Πέτρος Παπαπολυβίου, «Ο Κύπρος δάσκαλος του Γένους», *Χρονικό*, τευχ. 87 2003, σ.3

² Στο ίδιο, σ.4

³ Κλεόβουλος Ι. Μυριανθόπουλος, *Δύο Μεγάλοι Μορφαί Ανδρέας Θεμιστοκλέους Χριστόδουλος Σώζος*, Λάρνακα 1938, σ.11

⁴ Στο ίδιο, σ.12-13

δασκάλου. Μεγάλο μέρος του βιβλίου αφιερώνεται στην εκδήλωση προς τιμήν του που έγινε στη λέσχη «Ένωσι», στη Λεμεσό, με διακεκριμένους καλεσμένους από όλη την Κύπρο και πλήθος κόσμου. Τέλος, ο συγγραφέας αναφέρεται στον θάνατο, την κηδεία, τις μεταθανάτιες τιμές, και τους επικήδειους λόγους που εκφωνήθηκαν, καθώς και συμπεράσματα του συγγραφέα.

Ακόμα ένα χρήσιμο εργαλείο για τη μελέτη του Ανδρέα Θεμιστοκλέους είναι το ένθετο περιοδικό της εφημερίδας *«Πολίτης»*, «Χρονικό», Τεύχος 87, 26 Ιανουαρίου 2003 με τίτλο *«Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους Ανδρέας Θεμιστοκλέους, σχολάρχης- επαναστάτης- πρωτοπόρος στον αθλητισμό - άνθρωπος της λιτότητας»*. Τα άρθρα του περιοδικού έγραψε ο Πέτρος Παπαπολυβίου, καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Κύπρου. Αρχικά, ο Παπαπολυβίου επισημαίνει ότι αυτή η μεγάλη και καταξιωμένη μορφή της σύγχρονης Κυπριακής Ιστορίας *«είναι αδικημένη βιβλιογραφικά και, δυστυχώς, άγνωστη στο ευρύ κοινό»*⁵ αναφέροντας διάφορα βιβλία από τα οποία μπορεί ένας ερευνητής να μελετήσει αλλά και να γράψει για τον Ανδρέα Θεμιστοκλέους, τονίζοντας ότι δεν υπάρχει κάποιο εγχειρίδιο που να αναφέρεται αποκλειστικά στον Θεμιστοκλέους. Στη συνέχεια καταγράφει την καταγωγή του, δίνοντας έμφαση στην προσωπικότητα του πατέρα του Δημήτριου Θεμιστοκλή, ο οποίος σπούδασε στις Κυδωνίες, στη Σμύρνη και ήταν επίσης δάσκαλος.⁶ Ακολουθεί το βιογραφικό σημείωμα του Ανδρέα Θεμιστοκλέους. Ο συγγραφέας έπειτα αναφέρεται στο διδασκαλικό έργο του Ανδρέα Θεμιστοκλέους, -ο οποίος ανέλαβε τη διεύθυνση της «Ελληνικής Σχολής»- τους συνεργάτες του, αλλά και μαθητές του οι οποίοι έγιναν γνωστοί είτε για την πολιτική, είτε για την εθνική, είτε για την πνευματική τους δράση. Ακολούθως τον χαρακτηρίζει *«Φλογερό Επαναστάτη»*⁷, εστιάζοντας σε τέσσερα περιστατικά της ζωής του. Το πρώτο όταν ο Θεμιστοκλέους κατάφερε από τα τέλη της Τουρκοκρατίας να γιορτάζεται η μέρα της ονομαστικής γιορτής του Βασιλιά Γεώργιου Α΄ ως εθνική γιορτή.⁸ Το δεύτερο σχετίζεται με τη μέρα έλευσης των Βρετανών στη Λεμεσό που πλήθος κόσμου πήγε στην υποδοχή, ενώ ο Θεμιστοκλέους έκανε την εκδρομή του έτσι όπως συνήθιζε να κάνει. Το τρίτο περιστατικό αφορά την επιστολή απάντηση-πρόκληση στον Αρχιλογιστή των Βρετανών Σουέτεγχαμ.⁹ Επίσης, σημαντικό για την εθνική του δράση είναι και το περιστατικό ανάμεσα στον Ανδρέα Θεμιστοκλέους και τον υπαστυνόμο Σπύρο Τελεβάντο μετά από τη ρίψη ολμοβολών για τη

⁵ Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.6

⁶ Στο ίδιο

⁷ Στο ίδιο, σ.12

⁸ Στο ίδιο

⁹ Στο ίδιο, σ.13-14

μέρα της γιορτής του Βασιλιά Γεώργιου Α΄.¹⁰ Στη συνέχεια ο Πέτρος Παπαπολυβίου, αναφέρεται στο «μεγάλο πάθος»¹¹ του Θεμιστοκλέους: τον αθλητισμό. Σύμφωνα με τον συγγραφέα ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους ήταν ιδρυτής του Γυμναστικού Συλλόγου «Ολύμπια» (ΓΣΟ). Ως λάτρης του αθλητισμού φρόντισε για την ανέγερση σταδίου, τη διεξαγωγή των πρώτων Παγκύπριων Αγώνων και τη συμμετοχή Κύπριων αθλητών στους σύγχρονους Ολυμπιακούς Αγώνες στην Αθήνα, το 1896. Αναφέρεται ακόμα στη μεγάλη αγάπη του Θεμιστοκλέους για το κυνήγι, το οποίο συνδέει με την Αρχαία Ελλάδα.¹² Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι μυήθηκε στην «Εθνική Εταιρεία» και μάλιστα ήταν ο πρώτος πρόεδρος του τμήματος στη Λεμεσό¹³. Τέλος, γίνεται αναφορά στην οικογένεια του. Τονίζει ότι ο ίδιος ήταν ένας άνθρωπος απλός, χωρίς περιουσία και ότι πολλές φορές πλήρωνε τα δίδακτρα φτωχών μαθητών του. Ακόμη, αναφέρεται σε δύο εγγονούς του Θεμιστοκλέους, οι οποίοι θα μπορούσαν να είχαν λαμπρό μέλλον αν δεν πέθαιναν σε νεαρή ηλικία. Ο ένας αριστούχος, απόφοιτος της Φιλοσοφικής, ασθένησε και πέθανε στο Μόναχο όπου σπούδαζε με υποτροφία και ο δεύτερος ηλεκτρολόγος μηχανικός σκοτώθηκε στην Πιερία το 1944 αντιμετωπίζοντας τους Γερμανούς.¹⁴ Καταλήγοντας, ο Παπαπολυβίου αναφέρεται στην αναγνώριση του Ανδρέα Θεμιστοκλέους από την Ελλάδα και την Κύπρο καθώς και τον θάνατό του.

Πληροφορίες για τον Ανδρέα Θεμιστοκλέους είναι καταγεγραμμένες και στο βιβλίο του Γεώργιου Φραγκούδη «*Ιστορία και Γενεαλογία της μεγάλης κυπριακής οικογένειας Φραγκούδη και των συγγενικών οικογενειών*». Στο βιβλίο ο συγγραφέας μεταξύ άλλων αναφέρεται στην καταγωγή της οικογένειας και τη σχέση με την οικογένεια Φραγκούδη. Ο συγγραφέας μας πληροφορεί για τις σπουδές του Ανδρέα Θεμιστοκλέους, το διδασκαλικό του έργο, την προσφορά του στον αθλητισμό και τις διακρίσεις του. Τέλος αναφέρεται αναλυτικά στα παιδιά και τα εγγόνια του.¹⁵

Χρήσιμο για να αντλήσει κάποιος πληροφορίες για τον Ανδρέα Θεμιστοκλέους- κυρίως για την αθλητική και την εθνική του δράση- είναι το βιβλίο του Καθηγητή Σωματικής Αγωγής, Ανδρέα Χατζηβασιλείου «*Ιστορία του Κυπριακού Αθλητισμού. Από την αρχαιότητα μέχρι το 1896*» Τόμος Α΄ και Τόμος Β΄ «*Από το έτος 1897 μέχρι το 1919*». Στον Α΄ τόμο, ο Χατζηβασιλείου καταγράφει το βιογραφικό του Ανδρέα Θεμιστοκλέους, τονίζοντας ότι ίδρυσε τον Γυμναστικό

¹⁰ Στο ίδιο, σ.15-16

¹¹ Στο ίδιο, σ.17

¹² Στο ίδιο, σ.19

¹³ Στο ίδιο

¹⁴ Στο ίδιο, σ.20

¹⁵ Στο ίδιο, σ.83-84

Σύλλογο «Ολύμπια» της Λεμεσού, του οποίου διετέλεσε πρόεδρος για πολλά χρόνια (μέχρι το 1915)¹⁶, ότι τιμήθηκε από την Ελληνική Κυβέρνηση, αλλά και την πόλη της Λεμεσού για τη σαραντάχρονη προσφορά του. Στη συνέχεια αναφέρεται στην ονομαστική γιορτή του Βασιλιά της Ελλάδος Γεώργιου Α΄ και του Διαδόχου Κωνσταντίνου και την τέλεση αγώνων προς τιμή τους. Μάλιστα, το 1893 ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους βρισκόταν στο πηδάλιο λέμβου. Επίσης, αναφέρει ότι το 1895 ο Θεμιστοκλέους επιλέγηκε για να συμμετέχει σε Επιτροπή των Ολυμπιακών Αγώνων του 1896 στην Αθήνα. Στον δεύτερο τόμο, γίνεται αναφορά στις εκλογές του ΓΣΟ και την επανεκλογή στην Προεδρία του Α. Θεμιστοκλέους. Ακόμη, καταγράφονται αγώνες στους οποίους ο Θεμιστοκλέους ήταν Ελλαοοδίκης. Ο συγγραφέας γράφει για το περιεχόμενο της ομιλίας του στην έναρξη των Γ΄ Παγκύπριων Αγώνων στη Λεμεσό, τονίζοντας την ευχή του για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα και τις επευφημίες του υπέρ του Βασιλιά Γεώργιου Α΄.¹⁷ Ακολούθως αναφέρεται σε διάφορα περιστατικά που καταδεικνύουν το εθνικό φρόνημα του Θεμιστοκλέους.

Άλλο ένα βιβλίο από το οποίο μπορεί κάποιος να αντλήσει πληροφορίες για τον Ανδρέα Θεμιστοκλέους είναι τα «Εκπαιδευτικά Ανάλεκτα» του Εκπαιδευτικού Νικόλαου Ι. Ξιούτα. Στο σχετικό με τον Θεμιστοκλέους υποκεφάλαιο, ο συγγραφέας αρχικά αναφέρεται στα αποκαλυπτήρια της προτομής του Ανδρέα Θεμιστοκλέους. Ακολούθως, επισημαίνει ότι πρόκειται για «έναν γίγαντα αρετής, αλλά και μια υπέροχη προσωπικότητα δημιουργικού δασκάλου».¹⁸ Συνεχίζοντας υπογραμμίζει το διδασκαλικό του έργο και τον χαρακτηρίζει «αληθινό παιδαγωγό»¹⁹, αφού «σαν άλλος Σωκράτης δίδασκε παντού και στο σχολείο, και στις λέσχες, και τα γυμναστήρια και στην πόλη και τα χωριά».²⁰

Πληροφορίες για τον Ανδρέα Θεμιστοκλέους, υπάρχουν και στο βιβλίο «Η Λεμεσός σε άλλους καιρούς», του Κώστα Α. Πιλαβάκη, καθηγητή Φιλολογίας. Στο βιβλίο αναφέρονται διάφορα περιστατικά του βίου του Θεμιστοκλέους.

Στο βιβλίο του Ιστορικού Ιερώνυμου Περισιτιάνη «Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων Από της Τουρκικής κατακτήσεως μέχρι της Αγγλικής κατοχής (1571-1878)» γίνεται αναφορά στον Ανδρέα Θεμιστοκλέους χαρακτηρίζοντας τον «ενθουσιώδη, φιλόπατρη και λόγιο διδάσκαλο».²¹

¹⁶ Ανδρέας Χατζηβασιλείου, *Ιστορία του Κυπριακού Αθλητισμού*, Τόμος Α΄, Αρμίδα, Λευκωσία, 2004, σ.190

¹⁷ Στο ίδιο, Τόμος Β΄, 2007, σ.57

¹⁸ Στο ίδιο, σ.43

¹⁹ Στο ίδιο, σ.45

²⁰ Στο ίδιο

²¹ Ιερώνυμος Περισιτιάνης, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων Από της Τουρκικής κατακτήσεως μέχρι της Αγγλικής κατοχής (1571-1878)*, Κ. Επιφανίου ΛΤΔ, Λευκωσία 2000, σ.240

Στη συνέχεια γίνεται σύντομη αναφορά στη ζωή του, τονίζοντας ότι εγκατάλειψε την διδασκαλία όταν η όρασή του δεν του το επέτρεπε.

Στο «Κυπριακόν Ημερολόγιον» της Ευανθίας Θεοδώρου ένα κείμενο που υπογράφει ο Χρ²² πραγματεύεται το έργο του Ανδρέα Θεμιστοκλέους στον αθλητικό και εκπαιδευτικό τομέα, κάνοντας αναφορά στην τιμητική διάκρισή του από τον βασιλιά των Ελλήνων Γεώργιο Α΄.²³

Άλλο ένα χρήσιμο εγχειρίδιο για την ζωή του Ανδρέα Θεμιστοκλέους είναι και το «*Βιογραφικόν Λεξικό Κυπρίων 1800-1920*». Ο συγγραφέας παραθέτει ένα αναλυτικό βιογραφικό σημείωμα για τον Ανδρέα Θεμιστοκλέους που περιλαμβάνει την καταγωγή, τις σπουδές, το διδασκαλικό του έργο, την δράση του στον αθλητικό τομέα και τις τιμητικές διακρίσεις που του δόθηκαν.

Ακόμη ένα εγχειρίδιο για τον Ανδρέα Θεμιστοκλέους αποτελεί το βιβλίο του Πέτρου Παπαπολυβίου «*Φαεινόν Σημείον Ατυχούς Πολέμου: Η συμμετοχή της Κύπρου στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897*». Στο βιβλίο του Παπαπολυβίου φωτίζεται μέρος της εθνικής δράσης του Θεμιστοκλέους. Σύμφωνα με τον συγγραφέα ο Θεμιστοκλέους υπήρξε αντιπρόεδρος της Εθνικής Εταιρείας στο τμήμα της Λεμεσού και μέλος της επιτροπής εράνων για την οικονομική ενίσχυση της Εθνικής Εταιρείας.

Σημαντική πηγή πληροφοριών για τον Θεμιστοκλέους αποτελεί και η ομιλία του Πέτρου Παπαπολύβιου με τίτλο «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή της νεώτερης ιστορίας της εκπαίδευσης της Λεμεσού» που δημοσιεύθηκε στο βιβλίο «*Η Παιδεία εν Λεμεσώ*» και αποτελεί τα Πρακτικά 2ου Επιστημονικού Συμποσίου Προφορικής Ιστορίας 2006. Στην ομιλία του ο Πέτρος Παπαπολυβίου αναφέρεται στο πολύπλευρο έργο του Θεμιστοκλέους.

Ακόμη ο Πέτρος Παπαπολυβίου σε κείμενό του στον συλλογικό τόμο «*Λεμεσός Ταξίδι στους χρόνους μιας πόλης*», αναφέρεται στη ζωή και τη δράση του Ανδρέα Θεμιστοκλέους.

Κάποιες πληροφορίες για τον Ανδρέα Θεμιστοκλέους αναφέρονται και στο ένθετο περιοδικό της εφημερίδας «Πολίτης», τεύχος 80, της 8ης Δεκεμβρίου 2002 με τίτλο «*Μια μεγάλη μορφή της νεότερης κυπριακής ιστορίας, Χριστόδουλος Σώζος, 1872-1912, ο άνθρωπος, ο καινοτόμος δήμαρχος, ο ριζοσπάστης πολιτικός, ο ηρωικός πολεμιστής*». Ο ιστορικός, Πέτρος Παπαπολυβίου, αναφέρεται σύντομα στον δάσκαλο του Χριστόδουλου Σώζου, τον Ανδρέα Θεμιστοκλέους.

²² «Χρ.», έτσι υπογράφεται το κείμενο. Στο βιβλίο δεν υπάρχουν στοιχεία για την ταυτότητα του κειμενογράφου. Από την έρευνα μου δεν έχω εντοπίσει οτιδήποτε.

²³ Ευανθία Θεοδώρου, *Κυπριακόν Ημερολόγιον*, Λεμεσός, 1905, σ.223-224

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΑΝΔΡΕΑ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ

Ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους γεννήθηκε στη Λάρνακα τον Ιούνιο του 1843 στην περιοχή του Σταυροδρομίου μεταξύ των ενοριών του Σωτήρος και του Αγίου Ιωάννη.²⁴

Σχετικά με την καταγωγή του, ο παππούς του Θεμιστοκλέους ήταν ο Γεώργιος Σταυρινός ο οποίος ονομαζόταν και Σκαρβαίος. Αυτός είχε παντρευτεί τη Βασιλική Φραγκούδη κόρη του Χατζηνικολάκη και αδερφή του Δημήτριου Ν. Φραγκούδη.²⁵ Πατέρας του Ανδρέα Θεμιστοκλέους ήταν ο διδάσκαλος Δημήτριος Θεμιστοκλής και μητέρα του η Μαρουδιά κόρη του κεφαλλονίτη Ανδρέα Βονιτσιάνου. Ο Δημήτριος Θεμιστοκλής εκπαιδεύτηκε άριστα στις Κυδωνίες της Μικράς Ασίας. Εκεί στις Κυδωνίες στη Σχολή του Γένους, που υπήρξε μαθητής, πήρε το επίθετο Θεμιστοκλής το οποίο ήταν αρχαιοπρεπές.²⁶ Αρχικά, ο Δ. Θεμιστοκλέους δίδαξε στην Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης ως διδάσκαλος των μαθηματικών, ενώ το 1819 εγκαταστάθηκε στη Λεμεσό όπου δίδαξε στην Ελληνική Σχολή Λεμεσού. Όταν το 1821 το σχολείο διέκοψε τη δράση του εργάστηκε στη Λάρνακα μέχρι το τέλος της ζωής του το έτος 1848.²⁷ Η μεγάλη αυτή μορφή έγραφε και ανταποκρίσεις για την εφημερίδα της Σμύρνης «Αμάλθεια», κήρυττε τον λόγο του Θεού και πρωτοστατούσε σε κάθε πατριωτική κίνηση.²⁸ Ο Δημήτριος Θεμιστοκλέους θεωρείται «πραγματικός διδάσκαλος του Γένους»²⁹ τον οποίο εκτιμούσαν για τη δράση του.

Ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους ήταν το δεύτερο παιδί του Δημήτριου. Από μικρός ήταν ένα γενναίο παιδί με ανήσυχο πνεύμα και επιρρεπής σε καβγάδες. Αφού τέλειωσε το Γυμνάσιο στη Λάρνακα μετέβηκε στην Ελλάδα όπου σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Εθνικού Πανεπιστημίου. Ακολούθως, σπούδασε Φιλοσοφία και Παιδαγωγικά στη Γερμανία στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης και του Μονάχου.³⁰

Το 1870 ο Θεμιστοκλέους επέστρεψε στην Κύπρο, σε ηλικία είκοσι επτά ετών, μετά από πρόσκληση των κατοίκων της Λεμεσού και απορρίπτοντας άλλες θέσεις στην Ελλάδα για ν’

²⁴ Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.7

²⁵ Γεώργιος Φραγκούδης, *Ιστορία και Γενεαλογία της μεγάλης κυπριακής οικογένειας Φραγκούδη και των συγγενικών οικογενειών*, Ν. Απατσίδη, Αθήναι, 1939, σ.16 και Αριστείδης Λ. Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν Λεζικόν Κυπρίων 1800-1920 Τόμος Α΄*, Λευκωσία, 2018, 7^η έκδοση, σ.219

²⁶ Φραγκούδης, ό.π., σ.82

²⁷ Στο ίδιο

²⁸ Στο ίδιο, σ.82

²⁹ Στο ίδιο

³⁰ Κουδουνάρης, ό.π., σ.219 και Παπαπολυβίου, «Η πολιτική Ιστορία της Λεμεσού κατά τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας», Σαλώμη Παπαδήμα - Σοφοκλέους (επιμ.), στο *Λεμεσός Ταξίδι στους χρόνους μιας πόλης*, Δήμος Λεμεσού, Λεμεσός 2006, σ.199 και Παπαπολυβίου, ό.π., σ.7 και Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.7

αναλάβει την Ελληνική Σχολή στην οποία είχε διδάξει και ο πατέρας του.³¹ Ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους -που δίδασκε όλα τα μαθήματα- κατάφερε να μετατρέψει την τριτάξια σχολή που είχε αναλάβει σε τετρατάξια, και αργότερα σε πεντατάξια. Μάλιστα, το 1906 η ελληνική κυβέρνηση αναγνώρισε το σχολείο ως «*Ημιγυμνάσιο*» (πεντατάξιο).³²

Μαθητές του Θεμιστοκλέους ήταν όλοι οι γνωστοί Λεμεσιανοί εκείνης της εποχής που μετά την αποφοίτηση και τις σπουδές τους διαδραμάτισαν σπουδαίο πολιτικό, πολιτιστικό, κοινωνικό και εθνικό ρόλο στα δρώμενα του νησιού. Κάποιοι από αυτούς είναι: ο Σπύρος Αραούζος βουλευτής και Δήμαρχος Λεμεσού, ο Ιωάννης Κυριακίδης δικηγόρος, βουλευτής και εθελοντής στον ελληνικό στρατό, ο Χριστόδουλος Σώζος Δήμαρχος Λεμεσού, βουλευτής και δικηγόρος που έπεσε πολεμώντας το 1912 στο Μπιζάνι, ο Νικόλαος Κλ. Λανίτης δικηγόρος, βουλευτής και λόγιος που εξορίστηκε από τους Βρετανούς για τη δράση του στα Οκτωβριανά, ο Χριστόδουλος Χουρμούζιος δημοσιογράφος και εκδότης της εφημερίδας «Σάλπιγξ», ο Γεώργιος Σ. Φραγκούδης πολιτειολόγος, συγγραφέας και ιδρυτής της Παντείου Σχολής.³³

Ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους υπήρξε λάτρης του αθλητισμού και ιδρυτής του Γ. Σ. «Ολύμπια» -μαζί με τους παλιούς μαθητές του Νικόλαο Γλ. Λανίτη και Χριστόδουλο Σώζο το καλοκαίρι του 1892 - του αρχαιότερου αθλητικού συλλόγου που ιδρύθηκε στην Κύπρο. Ο Θεμιστοκλέους εξελέγη πρώτος πρόεδρος και για πολλά χρόνια (μέχρι το 1915) διετέλεσε πρόεδρος του ΓΣΟ.³⁴ Επίσης, αγαπούσε πολύ και το κυνήγι το οποίο θεωρούσε ότι είχε τις ρίζες του στην Αρχαία Ελλάδα γι' αυτό και προσπάθησε να το εφαρμόσει μάθημα σκοποβολής και στο σχολείο.³⁵ Εξαιτίας της αγάπης του για το κυνήγι, ο Κυνηγετικός Όμιλος Λεμεσού τον εξέλεξε επίτιμο πρόεδρο του συλλόγου.³⁶

Ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους υπήρξε αγνός πατριώτης, «*φλογερός επαναστάτης*»³⁷ και πολέμιος των Βρετανών αποικιοκρατών τους οποίους θεωρούσε «*σφετεριστές της κυπριακής ελευθερίας*»³⁸ γι' αυτό και δε δίστασε να «συγκρουστεί» μαζί τους όπως φαίνεται από την επιστολή του στον Βρετανό Αρχιλογιστή Σουέτεγχαμ αλλά και το περιστατικό στο οποίο ο

³¹ Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.8 και Ξιούτας, ό.π., σ.42.

³² Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.8 και Κουδουνάρης ό.π., σ.219 και *Φιλελεύθερος*, Λευκωσία, 12 Μαρτίου 2018

³³ Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.9-10

³⁴ Χατζηβασιλείου, σ.190 και *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία, 12 Μαρτίου 2018

³⁵ Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.17

³⁶ Παπαπολυβίου, «Ένα πρωί το 1878...», σ.199

³⁷ Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.12

³⁸ Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.12

υπαστυνόμος Σπύρος Τελεβάντος κατηγορήσε τον Θεμιστοκλέους για εξύβριση και διατάραξη κοινής ησυχίας.³⁹

Μια προσωπικότητα όπως ήταν ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους με ποικιλόμορφο έργο δε θα μπορούσε να μην αναγνωριστεί και να μην τιμηθεί. Αρχικά ο Θεμιστοκλέους τιμήθηκε από τον Βασιλιά των Ελλήνων, Γεώργιο Α΄ για το τεράστιο και καρποφόρο από όλες τις απόψεις έργο του με τον Αργυρό Σταυρό των Ιπποτών του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος.⁴⁰ Επίσης, η Λεμεσός αλλά και ολόκληρη η Κύπρος οργάνωσε εκδηλώσεις προς τιμή της σαραντάχρονης προσφοράς του Θεμιστοκλέους με ομιλίες (πανηγυρικός και προσφωνήσεις) από σημαντικούς ανθρώπους του νησιού.

Ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους παντρεύτηκε το 1877 την Πολυξένη Σιβιτανίδη κόρη του Γεώργιου Σιβιτανίδη και της Χαρίκλειας Πηλαβάκη. Από τον γάμο του απέκτησε έξι παιδιά τη Χαρίκλεια γυναίκα του Ιωάννη Μακρίδη, τη Μαρία έπειτα σύζυγο του Μιλτιάδη Ευθυμιάδη, τον Γεώργιο που απεβίωσε σε νηπιακή ηλικία από μηνιγγίτιδα, την Ασπασία η οποία παντρεύτηκε τον Αργυρό Δρουσιώτη, τον Δημήτριο που παντρεύτηκε την Ελένη Κ. Πηλαβάκη και την Ελένη γυναίκα του Διονύσιου Σκορδάκη.⁴¹

Ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους απεβίωσε σε ηλικία εβδομήντα πέντε ετών τυφλός στις 13 Μαρτίου του 1918. Η κηδεία του έγινε την επομένη 14 Μαρτίου με έξοδα του δήμου στις 4.00 μ.μ. στον Ναό της Αγίας Νάπας στη Λεμεσό.⁴²

³⁹ Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.16 και *Αλήθεια*, Λεμεσός, 21/03 Μαΐου 1907

⁴⁰ Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.11-12 και Κουδουνάρης, ό.π., σ.220

⁴¹ Φραγκούδης, ό.π.,σ.83-84 και Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.6

⁴² Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.62 και Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.20

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ - ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΑΡΑΝΤΑΧΡΟΝΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΕΙΑ

Η μεγάλη αγάπη του Ανδρέα Θεμιστοκλέους ήταν η σχολική διδασκαλία, γι' αυτό τον Νοέμβριο του 1870 επέστρεψε στην Κύπρο από τις σπουδές του, για να αναλάβει με ζήλο και αυταπάρνηση, τη διεύθυνση του τριτάξιου Ελληνικού σχολείου της Λεμεσού -όπου υπήρξε δάσκαλος και ο πατέρας του- απορρίπτοντας πολλές προτάσεις που του είχαν γίνει. Ο Θεμιστοκλέους διαδέχθηκε τον Δημήτριο Βενετοκλή, τον πρώτο διευθυντή, σε μια νέα περίοδο αναδημιουργίας της Σχολής και παρέμεινε στη διεύθυνση για 43 ολόκληρα χρόνια, μέχρι το 1913. Μέσα σε αυτά τα χρόνια, το σχολείο είχε μετατραπεί σε τετρατάξιο, και αργότερα σε πεντατάξιο, ενώ το 1906 αναγνωρίστηκε ως Ημιγυμνάσιο από την ελληνική κυβέρνηση. Δέκα χρόνια αργότερα, το 1916, έγινε εξατάξιο κι έτσι αναγνωρίστηκε ως πλήρες εξατάξιο, ισότιμο με τα υπόλοιπα ελληνικά γυμνάσια.⁴³

Για τέσσερα χρόνια ο Θεμιστοκλέους δίδασκε όλα τα μαθήματα στην τριτάξια Ελληνική Σχολή, μόνος του. Ως εκπαιδευτικός, διακρινόταν για τη μεγάλη μεταδοτική του ικανότητα και για τον ζωντανό τρόπο της διδασκαλίας του και σαν αληθινός δάσκαλος, δίδασκε με την ίδια ζωντάνια και επιτυχία αρχαίους συγγραφείς, Μαθηματικά, Φυσικά και Γεωγραφία.⁴⁴ Εντούτοις, με την αύξηση των μαθητών κρίθηκε αναγκαία η πρόσληψη βοηθών του Σχολάρχη, με πρώτη επιλογή τον Αριστοτέλη Παλαιολόγο. Κάποια ονόματα που πέρασαν αργότερα ήταν οι Ιεζεκιήλ Χριστοφίδης, Επιφάνιος Αγγελίδης, Μενέλαος Φραγκούδης, Παρασκευάς Ιωάννου, Κύριλλος Βασιλείου (το γνωστό Κυριλλούδι) και Μενέλαος Μαρκίδης. Εκείνη την περίοδο, υπήρχαν στο σχολείο τόσοι δάσκαλοι όσες και τάξεις και ο καθένας αναλάμβανε από μια τάξη, όπου δίδασκε όλα τα μαθήματα. Ο Σχολάρχης δίδασκε κατ' εξαίρεση τα μαθήματα των δύο τελευταίων τάξεων, ενώ μετά το 1906, όταν αυξήθηκαν οι δάσκαλοι, δίδασκε Ελληνικά και Ιστορία.⁴⁵

Ως φιλόλογος, είχε ιδιαίτερη αγάπη στη διδασκαλία των κλασσικών συγγραφέων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν παρακολουθούσε την εξέλιξη των άλλων επιστημών. Ως εκ τούτου, εξόπλισε το σχολείο με όργανα Φυσικής, Χημείας, Μετεωρολογίας και Αστρονομίας, ενώ η

⁴³ Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...», σ.54 και Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.8 και Ξιούτας, ό.π., σ.44-46 και Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.7-9 και Περισιτιάνης, ό.π., σ.240-241

⁴⁴ Ξιούτας, ό.π., σ.45

⁴⁵ Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.8-9 και Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...», σ.54-55 και Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.7-9 και Περισιτιάνης, ό.π., σ.240-241

Βιβλιοθήκη ήταν πάντα συμπληρωμένη. Ως πνευματικός πατέρας των μαθητών του, μεριμνούσε για την επαγγελματική τους αποκατάσταση.⁴⁶

Ως Σχολάρχης, είχε την ευκαιρία να σπείρει την ιδέα του αθλητισμού, κι έτσι έφτιαξε πίσω από το σχολείο το πρώτο γυμναστήριο, για να γυμνάζονται οι μαθητές του⁴⁷. Έκτοτε, η Ελληνική Σχολή αποτέλεσε το «φυτώριο αλκίμων» νέων πρωταθλητών στους Παγκύπριους, Πανελλήνιους και Παμβαλκανικούς Αγώνες.⁴⁸ Απώτερος στόχος του ήταν να εμφυσήσει στους μαθητές του την ιδέα της φιλοπατρίας, γεγονός που κατάφερε, αφού έχαιρε τεραστίας εκτιμήσεως και θαυμασμού από τους μαθητές του.⁴⁹

Τον Νοέμβριο του 1909, μια ειδική επιτροπή που συστάθηκε στη Λεμεσό, ανέλαβε τη διοργάνωση, μιας μοναδικής σε επισιμότητα και λαϊκή παρουσία, τιμητικής εκδήλωσης, για τα σαράντα χρόνια διδασκαλίας και προσφοράς που έκλεινε ο σοφός εκπαιδευτικός στην Ελληνική Σχολή Λεμεσού και στην Κυπριακή εκπαίδευση.⁵⁰ Πρόεδρος της επιτροπής στη Λεμεσό ήταν ο Λανίτης και ταμίας ο Παυλίδης. Ως μέρα εορτασμού επιλέχθηκε η 30^η Ιανουαρίου 1911, ημέρα των Τριών Ιεραρχών και των Γραμμάτων.⁵¹ Η επιτροπή όρισε διάφορες υποεπιτροπές σε Κύπρο, Ελλάδα και Αίγυπτο, ώστε η εκδήλωση να γίνει όσο το δυνατό πιο εντυπωσιακή. Στις επιτροπές της Κύπρου συμμετείχαν οι Οικονομίδης και Μ. Περισιτιάνης για τη Λευκωσία, Ν. Θεμιστοκλέους, Μ. Νικολαΐδης και Χατζηγιάννου για τη Λάρνακα, Λούης Λοΐζου, Γεωργίου και Κ. Νικολαΐδης για την Αμμόχωστο, Φιέρος για την Κερύνεια και Ν. Νικολαΐδης και Καλλονάς για το Κτήμα. Στις επιτροπές της Αιγύπτου συμμετείχαν οι Νικόλαος και Γεώργιος Φραγκούδης, Μοδινός και Λοΐζος Λοΐζου για την Αλεξάνδρεια, για το Κάιρο, Μαυροϊδής και Επαινετός για Πορτ-Σαιντ και Ι. Περισιτιάνης για την Αλεξανδρέττα.⁵²

Στις 30 Δεκεμβρίου 1910, ο ΓΣΟ με ανακοίνωση του ανήγγειλε ότι θα πραγματοποιούσε την εκδήλωση για τα 40 χρόνια προσφοράς του Θεμιστοκλέους. Θα παρουσιάζονταν ελεύθερες και στρατιωτικές ασκήσεις, ξιφασκία και στρατιωτικές ψευδομάχες και θα γινόταν παρέλαση

⁴⁶ Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.10–11

⁴⁷ Κώστας Α. Πιλαβάκης, *Η Λεμεσός σ' άλλους καιρούς*, Ονήσιλος, Λεμεσός, Β' εκδ. συμπληρωμένη και βελτιωμένη, χ.χ., σ.117

⁴⁸ Ξιούτας, ό.π., σ.46

⁴⁹ Περισιτιάνης, ό.π., σ.240

⁵⁰ *Αγών*, Πάφος 28/11 Δεκεμβρίου 1909 και *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 28/11 Δεκεμβρίου 1909 και *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 3/16 Δεκεμβρίου 1909 και Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Β', σ.286 και Χατζηβασιλείου, ό.π., σ.192 Τόμος Α' και Πιλαβάκης, ό.π., σ.169 και Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.9,13

⁵¹ *Ελευθερία*, Λευκωσία 24/6 Δεκεμβρίου/Ιανουαρίου 1910 και *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 3/16 Δεκεμβρίου 1910 και *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 10/23 Δεκεμβρίου 1910 και *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 24/6 Δεκεμβρίου/Ιανουαρίου 1910 και *Αλήθεια*, Λεμεσός 3/16 Δεκεμβρίου 1910 και *Αλήθεια*, Λεμεσός 9/22 Δεκεμβρίου 1910 και *Αλήθεια*, Λεμεσός 22/4 Δεκεμβρίου/Ιανουαρίου 1911

⁵² Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Β', σ.286–287 και Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...», σ.72

μπροστά από τον δάσκαλο με τα λάβαρα των σχολείων από τους μαθητές του δημοτικού των αρρένων και τον μαθητικό λόχο του Γυμναστηρίου. Στην ανακοίνωση του επίσης ο ΓΣΟ, καλούσε παλαιούς και νέους αθλητές των Ολυμπίων να παρελάσουν φέροντας τα μετάλλιά τους αποδίδοντας τις δέουσες τιμές στον πρόεδρο του Συλλόγου. Ακόμα, καλούσε όσους ήθελαν να συμμετέχουν σε αγωνίσματα να το δηλώσουν, για να καταρτιστεί πρόγραμμα αγώνων.⁵³

Η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε στην αίθουσα της Λέσχης «Ένωσις», μετά τη θεία λειτουργία, γύρω στις 10:30 το πρωί. Αφού, η φιλαρμονική της Λεμεσού έπαιξε τον Εθνικό Ύμνο, πρώτος στο βήμα ανήλθε ο Αργυρός Δρουσιώτης, μαθητής του Θεμιστοκλέους και έπειτα καθηγητής του Ημιγυμνασίου Λεμεσού, με ένα πανηγυρικό μακροσκελή λόγο 13 σελίδων σχετικό με την κοινωνική δράση του ακάματου Διδασκάλου από το 1870 μέχρι το 1911. Τον Δρουσιώτη διαδέχτηκε ο Μητροπολίτης Κιτίου κ. Μεταξάκης, ο οποίος επαίνεσε τη δράση του Διδασκάλου και την απόφαση των πολιτών να τον τιμήσουν, ενώ πρόσφερε στον Θεμιστοκλέους το Λεύκωμα που δημιούργησαν οι μαθητές του. Το Λεύκωμα έφερε μια επιγραφή, αφιερωμένη από τους μαθητές του, τιμώντας τον για τα 40 χρόνια προσφοράς του. Έπειτα, ακολούθησαν διάφορες προσφωνήσεις.⁵⁴ Ο Δήμαρχος Λεμεσού, Χριστόδουλος Σώζος, εκ μέρους της πόλης, αφού χαιρέτισε με συγκίνηση και ενθουσιασμό, ανακήρυξε τον «*ακάματο διδάσκαλο, Μεγάλο Ευεργέτη της πόλης*».⁵⁵

Το Δημοτικό Συμβούλιο της Λάρνακας αντιπροσώπευσε ο κ. Χρ. Χουρμουζιός, Συντάκτη της εφημερίδας «Σάλπιγξ», ο οποίος πήρε το βήμα μετά τον Δήμαρχο Λεμεσού και προσφώνησε θερμά συγχαρητήρια εκ μέρους της Λάρνακας.⁵⁶ Ακολούθησε με μια θερμή ομιλία, ο κ. Αραούζος ως αντιπρόσωπος του Δήμου Πάφου, ενώ σε δεύτερη ομιλία του εκ μέρους της «Ισότητος», ανακήρυξε τον Θεμιστοκλέους επίτιμο πρόεδρο του αναγνωστηρίου. Στη συνέχεια προσφώνησαν ομιλία οι κ. Βολονάκης, κ. Κυριακίδης, κ. Ευθύβουλος, κ. Καλλονάς, κ. Πηλαβάκης και η διευθύντρια του Παρθεναγωγείου Λεμεσού Πολυξένη Λοϊζιάς. Έπειτα, ο κ. Λανίτης ως αντιπρόσωπος της Επιτροπής Ολυμπιακών Αγώνων προσέφερε δάφνινο στεφάνι, ενώ ο κ. Φραγκούδης ως αντιπρόσωπος του Πανελλήνιου Γυμναστικού Συλλόγου αποκάλεσε τον Θεμιστοκλέους «*Πρώτον Πολίτη της Κύπρου*». Στην σαρανταετηρίδα παρέστη και ο Πρόξενος της Ελλάδας, ο οποίος διάβασε την ενθουσιώδη επιστολή που απέστειλε ο Υπουργός

⁵³ Σάλπιγξ, Λεμεσός 6/19 Ιανουαρίου 1911 και Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Β', σ.304

⁵⁴ Πατρίς, Λευκωσία 16/1 Φεβρουαρίου/Μαρτίου 1911 και Αλήθεια, Λεμεσός 4/17 Φεβρουαρίου 1911 και Σάλπιγξ, Λεμεσός 17/2 Φεβρουαρίου/Μαρτίου 1911 και Φωνή της Κύπρου, Λευκωσία 18/3 Φεβρουαρίου/Μαρτίου 1911 και Ελευθερία, Λευκωσία 18/3 Φεβρουαρίου/Μαρτίου 1911 και Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.14–16 και σ.28–30

⁵⁵ Στα ίδια και Εστία, Αθήνα 30/12 Ιανουαρίου/Φεβρουαρίου 1911 και Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.30–32 και Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...» σ.72

⁵⁶ Στο ίδιο και Νέο Έθνος, Λάρνακα 4/17 Φεβρουαρίου 1911 και Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.15, 32

Παιδείας της Ελλάδας.⁵⁷ Στο τέλος, πραγματοποιήθηκε παρέλαση από τους Παγκυπριονίκες της Λεμεσού και ακολούθησε δείπνο στο ξενοδοχείο «Τρόδος».⁵⁸

Ο Θεμιστοκλέους βαθύτατα συγκινημένος, αδυνατούσε να διαβάσει την αντιφώνησή του και παρακάλεσε τον κ. Αριστόδημο Ζήνωνα να την διαβάσει αυτός στην θέση του. Με λίγα λόγια, εξέφρασε τις άπειρες του ευχαριστίες για την τιμητική εκδήλωση, ξεκινώντας με τα παρακάτω λόγια:

«Και δέκα εάν είχαν γλώσσας, δέκα δε στόματα, άρρηκτον δε φωνή, υπήρχε δε εν τω στήθει μου καρδιά στερεά ως χαλκός, δεν θα ηδυνάμην να εκφράσω τας άπειρου μου ευχαριστίας...»⁵⁹

Τα Κοινοτικά Εκπαιδευτήρια Λευκωσίας, εν αδυναμία τους να παρευρεθούν στην εορτή, απέστειλαν τηλεγράφημα εκ μέρους του Καθηγητικού Συλλόγου του Παγκύπριου Γυμνασίου, απευθύνοντας τα θερμά τους συγχαρητήρια στον Μεγάλο Διδάσκαλο.⁶⁰ Αντιπροσωπεύτηκαν από τον γυμνασιάρχη κ. Βολονάκη.⁶¹

Δώρα και συγχαρητήρια στάλθηκαν και από τις άλλες πόλεις. Ο καθηγητής της Ιχνογραφίας Λούκας Κρίνος, φιλοτέχνησε την προσωπογραφία του Δάσκαλου, ενώ ο Αγησίλαος Φραγκούδης έγραψε υμνητικό ποίημα. Ο Θεμιστοκλέους παρέδωσε την σκυτάλη για τη διοργάνωση των αγώνων στα επόμενα χρόνια στον Λανίτη, αφού ήταν σίγουρος πως θα συνεχίσει με τον ίδιο δημιουργικό ζήλο και ικανότητα την προώθηση του αθλητισμού.⁶²

Η φωτογραφία της επιβλητικής του μορφής, δημοσιεύτηκε σε περιοδικά και εφημερίδες της Αθήνας, και αποτέλεσε μοναδική περίπτωση Κυπρίου, μόνιμου κατοίκου του νησιού, που η φήμη του είχε ξεφύγει από τα στενά όρια της πατρίδας του, πετυχαίνοντας παράλληλα την

⁵⁷ *Αλήθεια*, Λεμεσός 25/10 Φεβρουαρίου/Μαρτίου 1911 και Πιλαβάκη, ό.π., σ.169

⁵⁸ *Πατρίς*, Λευκωσία 16/1 Φεβρουαρίου/Μαρτίου 1911 και *Αλήθεια*, Λεμεσός 4/17 Φεβρουαρίου 1911 και *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 17/2 Φεβρουαρίου/Μαρτίου 1911 και *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 18/3 Φεβρουαρίου/Μαρτίου 1911 και *Ελευθερία*, Λευκωσία 18/3 Φεβρουαρίου/Μαρτίου 1911 και Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.46

⁵⁹ Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.40

⁶⁰ *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 5/18 Φεβρουαρίου 1911 και *Ελευθερία*, Λευκωσία 13/26 Φεβρουαρίου 1911

⁶¹ *Πατρίς*, Λευκωσία 16/1 Φεβρουαρίου/Μαρτίου 1911 και *Αλήθεια*, Λεμεσός 4/17 Φεβρουαρίου 1911 και *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 17/2 Φεβρουαρίου/Μαρτίου 1911 και *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 18/3 Φεβρουαρίου/Μαρτίου 1911 και *Ελευθερία*, Λευκωσία 18/3 Φεβρουαρίου/Μαρτίου 1911 και Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.34

⁶² Πιλαβάκη, ό.π., σ.169

αναγνώριση, του πολλές φορές μίζερου και ζηλόφθονου, κυπριακού πνευματικού μικρόκοσμου.⁶³ Ο Αθηναϊκός «Αγών» έγραψε μεταξύ άλλων:

«...Ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους υπήρξε δια την Κύπρον ό,τι υπήρξε δια το ελληνικό Γένος ο Λάμπρος Φωτιάδης, ο Αναστάσιος Γεννάδιος, ο Κωνσταντίνος Ασώπιος και τόσοι άλλοι επιφανείς και αφανείς εργάται των ελληνικών γραμμάτων...Ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους είναι εκ των μεγάλων μεταγιστών του μεγαλουργού τούτου πυρετού εις τας φλέβας της Κύπρου και αναγνώρισις περίτρανου του γενναίου τούτου κατορθώματος του περιδόξου διδασκάλου είναι ο κατά την 30^{ην} Ιανουαρίου πανηγυρικός εορτασμός...»⁶⁴

Την επόμενη μέρα, όλες οι κυπριακές εφημερίδες χαρακτήρισαν την εκδήλωση ως «αληθινή αποθέωση», ενώ έγραψαν πως οι κάτοικοι Λεμεσού δεν είναι μόνο άξιοι συγχαρητηρίων για αυτήν τη μοναδική λαμπρή εκδήλωση, αλλά και άξιοι θαυμασμού και μίμησης.⁶⁵ Ακόμα, δεν παρέλειψαν να σχολιάσουν την ομιλία που ξεχώρισε στην εκδήλωση, που δεν ήταν άλλη από αυτήν του κ. Δρουσιώτη.⁶⁶ Οι μαθητές του, τον χαρακτήρισαν ιδεώδη τύπο του διδασκάλου.⁶⁷ Η εφημερίδα «Ελευθερία» έγραψε μεταξύ άλλων:

«Ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους υπήρξε όχι διδάσκαλος των ξηρών γραμματικών κανόνων και τύπων, αλλά διδάσκαλος διαπλάσεων τας ψυχάς των διδασκομένων, διδάσκαλος μορφώνων το ήθος των, διδάσκαλος διαπαιδαγωγών τον χαρακτήρα των, διδάσκαλος έμφυσων εις την ψυχή των και αποτυπώνων εις την καρδιά των το ωραίο ίνδαλμα ελευθέρας και μεγάλης Κύπρου...Αλλά ό,τι προξενεί εις εμέ, βαθύτατην εντύπωσιν είναι το αθόρυβο της καταπληκτικής εθνικής εργασίας την οποία ούτος επετέλεσε...»⁶⁸

Τρία χρόνια αργότερα, το 1914, με αφορμή τη σαρανταετηρίδα της διευθύντριας του Παρθεναγωγείου Λεμεσού, Πολυξένης Λοϊζιάς, η εφημερίδα «Σάλπιγξ» έγραψε μεταξύ άλλων:

«...Αυτή και ο γηραιός Σχολάρχης της πόλεως κ. Ανδρέας Θεμιστοκλέους απετέλεσαν τους δύο πόλους, από τους οποίους περιστράφη η όλη παρ'ημίν παιδευτική μόρφωσις και εθνική ανάπλασις. Εργάτες εκείνη μητέρων Ελληνίδων, χαλκεύς ούτος ελλήνων πολιτών. Την ακάματο δε ταύτην εργασίαν, την επίπονον και αέναον, αλλά και μεστην τόσων

⁶³ Αλήθεια, Λεμεσός 17/2 Φεβρουαρίου/Μαρτίου 1911 και Εστία, Αθήνα 30/12 Ιανουαρίου/Φεβρουαρίου 1911 και Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...», σ.73

⁶⁴ Νέο Έθνος, Λάρνακα 11/24 Μαρτίου 1911

⁶⁵ Πατρίς, Λευκωσία 16/1 Φεβρουαρίου/Μαρτίου 1911 και Αλήθεια, Λεμεσός 4/17 Φεβρουαρίου 1911 και Ελευθερία, Λευκωσία 18/3 Φεβρουαρίου/Μαρτίου 1911

⁶⁶ Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.15-16

⁶⁷ Σάλπιγξ, Λεμεσός 4/17 Φεβρουαρίου 1911

⁶⁸ Ελευθερία, Λευκωσία 24/6 Δεκεμβρίου/Ιανουαρίου 1910

πικριών απέδειξεν η πόλις μας, ότι γνωρίζει να τιμά και γεραίρη, προ τίνος μεν συνελθούσα εις τιμήν του γηραιού δδάσκαλου της πόλεως κ. Θεμιστοκλέους, σήμερον δε της σεβαστής φιλόστοργου διδασκαλίσσης...»⁶⁹

Η προσφορά του Ανδρέα Θεμιστοκλέους στη διαπαιδαγώγηση της κυπριακής κοινωνίας είναι ανυπολόγιστη.⁷⁰ Και μόνο αυτή η πρωτοφανής, για τα κυπριακά δεδομένα της εποχής, τελετή, αποδείκνυε το τεράστιο έργο που πέτυχε ως δάσκαλός ο Θεμιστοκλέους.

⁶⁹ Σάλπιγξ, Λεμεσός 12/25 Ιουλίου 1914

⁷⁰ Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...», σ.73

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ ΣΤΟΝ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟ

Εκτός από τη σχολική διδασκαλία, το άλλο μεγάλο πάθος του Θεμιστοκλέους ήταν ο αθλητισμός.⁷¹ Εμπνευστής και πρωτεργάτης μαζί με παλαιούς μαθητές του ίδρυσε τον πρώτο Αθλητικό Σύλλογο στην Κύπρο «Τα Ολύμπια» (ΓΣΟ).⁷² Η ιδέα για την ίδρυση του ΓΣΟ γεννήθηκε στην Αθήνα, σαν όνειρο για ανανέωση και καλλιέργεια του Ολυμπιακού πνεύματος, που στην Ελλάδα αναζωπυρώθηκε και εντατικοποιήθηκε με τις Ζάππειες Ολυμπιάδες. Στις 2 Αυγούστου 1892 πραγματοποιήθηκε συγκέντρωση στο εθνικό κέντρο «Η Ισότης», όπου και λήφθηκε η απόφαση για την ίδρυση του ΓΣΟ.⁷³ Την Επιτροπή του Συλλόγου αποτέλεσαν ο Θεμιστοκλέους ως πρόεδρος, ο Ιωάννης Κυριακίδης, ο Αριστόδημος Πηλαβάκης, ο Νικόλαος Λανίτης, ο Χριστόδουλος Σώζος και ο Ηρακλής Σκυριανίδης.⁷⁴ Στην Επιτροπή ανατέθηκε το έργο της εξεύρεσης χώρου και της αγοράς των απαραίτητων οργάνων του γυμναστηρίου. Η απόφαση για την ίδρυση του Συλλόγου σχολιάστηκε ποικιλοτρόπως από τον Τύπο. Η Επιτροπή, λόγω των θερινών διακοπών, διέκοψε τις εργασίες της, αναμένοντας την επιστροφή ορισμένων από τα μέλη της που απουσίαζαν. Με την επιστροφή των απόντων μελών, στις αρχές Σεπτεμβρίου 1892, η Επιτροπή σε συνεδρία της επέλεξε ως χώρο προπόνησης, το οικόπεδο που βρισκόταν δίπλα από το σπίτι του Ηρακλή Σκυριανίδη. Αργότερα, ακολούθησε η ευγενική προσφορά του κ. Πηλαβάκη, ο οποίος παραχώρησε μεγάλη έκταση γης, αφιλοκερδώς για τη δημιουργία αθλητικού κέντρου. Εντούτοις, τα πρώτα δειλά βήματα στον αθλητισμό έγιναν στον περίβολο της εκκλησίας της Αγίας Νάπας. Συμπαράστατης στη μεγάλη προσπάθεια που κατέβαλε η Επιτροπή για δημιουργία γυμναστηρίου, υπήρξε ο τοπικός ημερήσιος Τύπος, ο οποίος με καθημερινά σχεδόν άρθρα, αγωνιζόταν να εδραιώσει την ανάγκη ίδρυσης Γυμναστικού Συλλόγου και την εξασφάλιση του απαραίτητου αγωνιστικού χώρου.⁷⁵

Με την καθοδήγηση των πρώτων αυτών σκαπανέων του αθλητισμού δημιουργήθηκε και το πρώτο γυμναστήριο με ένα υποτυπώδη στίβο και σκάμματα, πίσω από το ελληνικό σχολείο. Το πρώτο αυτό στάδιο παρασύρθηκε από την πλημμύρα του 1894.⁷⁶ Αξιοσημείωτη ήταν η οικονομική βοήθεια των 150 χρυσών φράγκων που πρόσφερε ο Σύλλογος «Ελληνισμός των Αθηνών» για την ανοικοδόμηση του Σταδίου.⁷⁷ Τότε δημιουργήθηκε ένα νέο γήπεδο στην

⁷¹ Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...», σ.60

⁷² Πηλαβάκη, ό.π., σ.168 και Παπαπολυβίου, «Ένα πρωί το 1878...», σ.199

⁷³ Χατζηβασιλείου, ό.π. Τόμος Α', σ.206 και σ.207

⁷⁴ Πηλαβάκη, ό.π., σ.168 και Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...», σ.60 και Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Α', σ.190, 206 και 207 και Σάλπιγξ, Λεμεσός 8/21 Αυγούστου 1892

⁷⁵ Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Α', σ.207–210

⁷⁶ Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...», σ.60

⁷⁷ Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Α', σ.208

περιοχή του σημερινού Δημόσιου Κήπου.⁷⁸ Εκεί έγιναν και οι πρώτοι Παγκύπριοι Αγώνες στις 3 και 4 Φεβρουαρίου 1896. Οι αγώνες πήραν τη μορφή των προκριματικών για την πρώτη σύγχρονη Ολυμπιάδα και είχαν προκηρυχθεί για την μέρα των Θεοφανίων το 1896. Αρχικά, οι οργανωτές σκέφτηκαν την απονομή χρηματικών επάθλων στους νικητές, κάτι όμως που δεν βρήκε σύμφωνη την Επιτροπή των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας. Νικητές των αγώνων ήταν οι Κολακίδης στο άλμα τριπλούν και άλμα εις ύψος, Ανδρέου στον δρόμο 100 και 400 μέτρων και άλμα απλούν, Παπαδόπουλος στις ασκήσεις επί μονόζυγο και σφαιροβολία, Φραγκούδης στο άλμα επί κοντώ και Νικολαΐδης στον δρόμο 800 μέτρων.⁷⁹ Ωστόσο, στην Ολυμπιάδα της Αθήνας του ίδιου έτους, έλαβε μέρος μόνο ο Ανδρέου, καθώς ο ΓΣΠ της Λευκωσίας αδυνατούσε να καλύψει τα έξοδα μεταφοράς του Νικολαΐδη. Ο Ανδρέου πρότευσε και στους Πανελλήνιους προκριματικούς αγώνες και τελικά πήρε μέρος στον τελικό του αγωνίσματος των 110 μέτρων με εμπόδια στην Ολυμπιάδα.⁸⁰

Δύο χρόνια μετά, στις 29 Μαρτίου 1898, πραγματοποιήθηκε Γενική Συνέλευση του ΓΣΟ, στην οποία διεξήχθησαν εκλογές για το Διοικητικό Συμβούλιο. Πρόεδρος εξελέγη ο Θεμιστοκλέους, ενώ οι Σώζος, Πηλαβάκης, Μαρκίδης, Περισιτιάνης και Θωμαΐδης, μέλη. Από την Γενική Συνέλευση απουσίαζε ο Λανίτης, κι έτσι δεν έγινε μέλος στο νεοεκλεγέν Συμβούλιο. Προτεραιότητα του Συμβουλίου αποτελούσε η άμεση μεταφορά του γυμναστηρίου σε καταλληλότερο μέρος, ενόψει των Γ' Παγκύπριων Αγώνων που θα πραγματοποιούνταν τον επόμενο χρόνο. Ο νέος χώρος που επιλέχθηκε ήταν η γη απέναντι από την αποθήκη πετρελαίων, που άνηκε στον Χατζηγαβριήλ Παπαμιχαήλ.⁸¹

Μερικούς μήνες αργότερα, κρίθηκε και πάλι αναγκαία η μεταφορά του γυμναστηρίου. Λόγω της έλλειψης χωρητικότητας των φιλάθλων το υπάρχον γυμναστήριο κρίθηκε ανεπαρκές για τους φιλάθλους που αναμενόταν να παρευρεθούν στους Γ' Παγκύπριους και λόγω της επιμονής του Παπαμιχαήλ για επιστροφή της γης του. Έτσι, μετά από επαφές μεταξύ της Επιτροπής του ΓΣΟ και της Εκκλησιαστικής Επιτροπής της Αγίας Νάπας, εξασφαλίστηκε καινούργιος χώρος απέναντι από το παλιό νοσοκομείο, εντός του οποίου άρχισε να αναγείρεται ένα καινούργιο στάδιο. Τα εγκαίνια του νέου γυμναστηρίου έγιναν στις 25 Οκτωβρίου 1898, ενώ την επόμενη μέρα έγινε η προκήρυξη των Γ' Παγκύπριων Αγώνων, που θα ξεκινούσαν στις 22 Απριλίου

⁷⁸ Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...» σ.60

⁷⁹ Πάφος, Πάφος 16 Απριλίου 1936 και *Αθλητική*, Λεμεσός 30 Μαΐου 1955 και Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...», σ.17- 18

⁸⁰ Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...», σ.17- 18

⁸¹ Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Β', σ.31

1899.⁸² Το στάδιο αυτό επιβίωσε για πολλές δεκαετίες και αποτέλεσε το γνωστό ιστορικό Γυμναστήριο του ΓΣΟ⁸³. Ο Θεμιστοκλέους παρέμεινε πρόεδρος του ΓΣΟ για αρκετά χρόνια και πάντα κατείχε τον τιμητικό ρόλο του προέδρου ή του μέλους της «Ελλανοδίκου Επιτροπής» ή κήρυττε την έναρξη των αγώνων ως αντιπρόσωπος του ΓΣΟ στη διεξαγωγή των Παγκύπριων Αγώνων, την περίοδο 1896 – 1910, .⁸⁴

Ωστόσο, ο Θεμιστοκλέους οργάνωνε αθλητικούς αγώνες στην Ελληνική Σχολή από παλαιότερα, συνήθως με αφορμή την εθνική επέτειο ή τις ελληνικές βασιλικές εορτές. Στις 25 Μαρτίου 1885, οργάνωσε Γυμνικούς Αγώνες έξω από την πόλη. Ανάμεσα στα αγωνίσματα ξεχώριζαν μερικά όπως «δρόμος δεδεμένων ανά δύο», «δρόμος δεδεμένοις τοις ποσίν» και «δρόμος τριών ποδών». Τα βραβεία αποτελούσαν, εκτός από του κλασσικού στεφάνου ελιάς, βιβλία, τετράδια και μελανοδοχεία. Ανάμεσα στους νικητές των αγώνων ξεχώρισαν οι δεκατριάχρονοι Έρμαν Καραγεωργιάδης, Ηρακλής Σκυριανίδης, Μενέλαος Φραγκούδης, Σίμος Μενάρδος, Αριστόδημος Πηλαβάκης και Χριστόδουλος Σώζος.⁸⁵

Τον Μάιο του 1899, πραγματοποιήθηκε Γενική Συνέλευση του ΓΣΟ, όπου ψηφίστηκε νέα Επιτροπή. Πρόεδρος επανεξελέγη ο Θεμιστοκλέους, ενώ μέλη παρέμειναν οι ίδιοι, με τον Λανίτη να παίρνει τη θέση του Πηλαβάκη.⁸⁶ Σε άλλη μια Γενική Συνέλευση το 1906 ο Θεμιστοκλέους ψηφίστηκε και πάλι πρόεδρος.⁸⁷

Ανάλογο πάθος είχε και για το κυνήγι και προσπάθησε να το επιβάλει μέσω του σχολείου, ως μέσο Παιδαγωγικής και ως άθλημα με ρίζες στην Αρχαία Ελλάδα και ειδικά στο έργο του Ξενοφώντος. Οργάνωνε με τους μαθητές του κυνηγετικές περιπατητικές εξορμήσεις στην ύπαιθρο, με σκοπό την εξάσκηση στην σκοπευτική. Παρόλο που ο Θεμιστοκλέους υποστήριζε τα πολλαπλά οφέλη και αποτελέσματα αυτού του αθλήματος, οι γονείς των μαθητών δεν ήταν σύμφωνοι και αντιδρούσαν. Ο Θεμιστοκλέους υπήρξε εισηγητής και ελλανοδίκης αγώνων σκοποβολής, που διεξήχθησαν στη Λεμεσό στις 28 Φεβρουαρίου 1904 και ήταν ο ιδρυτής του πρώτου Κυνηγετικού Ομίλου στην Κύπρο, που το 1910 τον ανακήρυξε επίτιμο πρόεδρο του

⁸² Στο ίδιο, σ.43–44 και 54 και Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.17 και 60 και *Αλήθεια*, Λεμεσός, 23/5 Ιουλίου/Αυγούστου 1898 και *Αλήθεια*, Λεμεσός, 1/14 Απριλίου 1899 και *Αλήθεια*, Λεμεσός, 29/12 Απριλίου/Μαΐου 1899

⁸³ Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.17 και 60

⁸⁴ Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Α', σ.265 και *Αλήθεια*, Λεμεσός, 21/5 Φεβρουαρίου/Μαρτίου 1896 και *Αλήθεια*, Λεμεσός, 23/5 Ιουλίου/Αυγούστου 1898 και *Αλήθεια*, Λεμεσός, 1/14 Απριλίου 1899 και *Αλήθεια*, Λεμεσός, 29/12 Απριλίου/Μαΐου 1899

⁸⁵ *Αλήθεια*, Λεμεσός, 30/12 Μαρτίου/Απριλίου 1885 και *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 12/25 Απριλίου 1892 και Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.17 και σ.62

⁸⁶ Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Β', σ.73

⁸⁷ Στο ίδιο, σ.235

Συλλόγου.⁸⁸ Με τον Θεμιστοκλέους να αναφέρει - στην απαντητική επιστολή- πως αγαπούσε πολύ το κυνήγι και συμμετείχε σε αυτό από μικρή ηλικία μέχρι που αναγκάστηκε με λύπη να το αποχωριστεί. Συνεχίζοντας εξέφρασε την άποψη ότι το κυνήγι διδάσκει πολλές πολεμικές αρετές κάτι που πίστευαν και οι αρχαίοι Έλληνες γι' αυτό και ο ίδιος θεωρούσε αναγκαίο να διδαχθούν οι μαθητές του. Ακόμη πίστευε ότι κάθε πολίτης ελεύθερος ή δούλος πρέπει να είναι εξασκημένος στα όπλα, ώστε ο πρώτος να διατηρήσει την ελευθερία του και ο δεύτερος να την ανακτήσει. Τελειώνοντας επί λέξει είπε: « Δεν πρέπει να αγνοούμεν ότι η ελευθερία των λαών ευρίσκεται επί του στομίου του πυροβόλου όπλου».⁸⁹

Υπήρξε ο μεγαλύτερος και πιο ενθουσιώδης φίλαθλος της Κύπρου, και γι' αυτό η Επιτροπή των Ολυμπιακών Αγώνων, υπό την προεδρία Α.Β.Υ. του Διαδόχου του Ελληνικού Θρόνου, τον τίμησε με τη «*Δάφνη του Ιλισού*» και με τον «*Κότινον της Ιεράς Άλτεως της Ολυμπίας*».⁹⁰

Πέραν της ποικιλόμορφης προσφοράς του, υπήρξε ο θεμελιωτής και κήρυκας της αθλητικής ιδέας.⁹¹ Για τη Λεμεσό και για την Κύπρο ο Θεμιστοκλέους υπήρξε δεύτερος Κουμπερτέν.⁹²

⁸⁸ Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.18 και Ξιούτας, ό.π., σ.50-51 και Πιλαβάκη, ό.π., σ.169 και Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Β', σ.197

⁸⁹ Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.19

⁹⁰ Ξιούτας, ό.π., σ.50

⁹¹ Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Β', σ.427

⁹² Ξιούτας, ό.π., σ.50

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Η ΕΘΝΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ

Η εθνική δράση και η αγάπη του Ανδρέα Θεμιστοκλέους για την Ελλάδα αποτέλεσε στάση ζωής και αυτό γίνεται εμφανές μέσα από τις πράξεις του. Σημαντικότερες ήταν η διοργάνωση αθλητικών αγώνων προς τιμή του Βασιλιά της Ελλάδας και του Διάδοχου του θρόνου. Μάλιστα σε μια τέτοια αθλητική διοργάνωση προς τιμή της ονομαστικής γιορτής του Διαδόχου του θρόνου Κωνσταντίνου έλαβε μέρος και ο ίδιος ο Θεμιστοκλέους ως πηδαλιούχος της λέμβου.⁹³ Ο Θεμιστοκλέους έλαβε μέρος σε επιτροπές εράνων δίνοντας και ο ίδιος χρήματα υπέρ των εθνικών θεμάτων. Συγκεκριμένα η εφημερίδα Αλήθεια στις 10 Δεκεμβρίου του 1904 αναφέρει το όνομα του Ανδρέα Θεμιστοκλέους σε εράνους υπέρ του Εθνικού Στόλου⁹⁴, ενώ τον Μάρτιο του 1912 η εφημερίδα Σάλπιγξ με τίτλο άρθρου «ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΙ ΕΛΛ. ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ» έγραψε:

«Κατ'εντολήν του Πρωθυπουργού κ. Θ. Δηλιγιάννη, ο εν Λάρνακι Γεν. Πρόξενος της Ελλάδος κ. Ι. Καλούτσης εξέφρασε δια γράμματος προς τον ημέτερον γεραρόν Σχολάρχη και Πρόεδρον της ενταύθαν Επιτοπείας προς την συλλογήν Εθν. εισφορών κ. Ανδρ. Θεμιστοκλέους, τας ευχαριστίας της Ελλ. Κυβερνήσεως διά τας γενομένας υπό της πόλεως εισφοράς υπέρ του εθνικού στόλου»⁹⁵

Τον Αύγουστο του 1912 και πάλι η εφημερίδα Σάλπιγξ δημοσίευσε:

«Αριθ. 57 037

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΜΥΝΗΣ

Ο Υπουργός των Στρατιωτικών και Πρωθυπουργός της Ελλάδος κ. Ελευθ. Βενιζέλος εγνώρισε δια του εξής γράμματος την λήψιν του ποσού των 255 χρ. φρ. (£ 10. 1. 8.) άτινα οι μαθηταί του Ημιγυμνασίου και της φιλαρμονικής του Δήμου Λεμεσού απέστειλαν ως εισφοράν των υπέρ αγοράς αεροπλάνων δια τον ελληνικόν στρατόν:

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ

ΠΡΟΣ

Τον Κον Α. Δ. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΑ

⁹³ Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Β', σ.229

⁹⁴ Αλήθεια, Λεμεσός, 10/23 Δεκεμβρίου 1904

⁹⁵ Σάλπιγξ, Λεμεσός, 12/25 Μαρτίου 1905

Εἰς Λεμεσὸν Κύπρου

Εἰς ἀπάντησιν τῆς ἀπὸ 14 παρελθόντος μηνὸς υμετέρας ἐπιστολῆς διῆς μοι διεβιβάσατε φρ. χρ. 255 προϊόν συνεισφοράς των μαθητῶν του αὐτόθι ημιγυμνασίου καὶ τῆς Φιλαρμονικῆς του Δήμου Λεμεσού, δι' ἀγοράν αεροπλάνου, ἀποστέλλω ὑμῖν συνημμένως το ὑπ' ἀριθ. 309 ἀποδεικτικὸν παραλαβῆς του Ταμείου τῆς Εθνικῆς Ἀμύνης, ἐκφράζων ἅμα ὑμῖν τὰς θερμὰς ευχαριστίας τὰς ὁποίας παρακαλῶ νὰ διαβιβάσητε καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς προσενεγκόντας.

Ἐν Αθήναις τῇ 9ῃ Αυγούστου 1912

*Ὁ Υπουργός
Ἐλευθέριος Κ. Βενιζέλος.»⁹⁶*

Τὸν Οκτώβριον τοῦ ἰδίου ἔτους, 1912, ἡ ἐφημερίδα *Ἀλήθεια* δημοσίευσε ἕνα ὀνομαστικὸν κατάλογον με εἰσφορὰς ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ καὶ ἀνάμεσα στὰ ὀνόματα βρισκόταν αὐτὸ καὶ τοῦ Ἀνδρέα Θεμιστοκλέους ὁ ὁποῖος πρόσφερε τὸ ποσὸ των 5 λιρῶν.⁹⁷

Ὁ Θεμιστοκλέους ἐπίσης, ἀποτελέσεν μέλος ἐπιτροπῶν συλλαλητηρίων ὅπως αὐτῶν κατὰ τοῦ διορισμοῦ τοῦ κ. Φρανκ Ντάρβελ Νιούχαμ ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση ὡς Επόπτης τῆς Παιδείας τὸ 1901. Ὁ Νιούχαμ, ἰδρυτὴς τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς Λευκωσίας (1900), προσκάλεσε τοὺς δημοδιδασκάλους στὴ διδασκαλίαν τῆς ἀγγλικῆς γλώσσας στὰ δημοτικὰ σχολεῖα. Ὁ διορισμὸς αὐτὸς καὶ οἱ θέσεις τοῦ Νιούχαμ ὅπως ἦταν φυσικὸ προκάλεσαν τὴν ἀγανάκτηση τοῦ λαοῦ ὁ ὁποῖος ἀντέδρασε με τὴν ὁργάνωσιν συλλαλητηρίων σὲ ὅλες τὰς πόλεις. Στὴ Λεμεσό ὁ λαὸς συγκεντρώθηκε στὸ ΓΣΟ καὶ στὶς πέντε ὁ πρόεδρος τοῦ συλλαλητηρίου Ἀνδρέας Θεμιστοκλέους ἀνέπτυξε τὸν σκοπὸ τοῦ συλλαλητηρίου, φανερώνοντας τὴν υστεροβουλίαν τῆς κυβερνήσεως καὶ τὸν κίνδυνον ποὺ διέτρεχε ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία. Τὴν ομιλίαν τοῦ Θεμιστοκλέους,⁹⁸ τὸ ψήφισμα καὶ τὴν περιγραφὴν τῆς ἀτμόσφαιρας τοῦ συλλαλητηρίου (δυνατὲς ζητωκραυγὰς ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τῆς ἐνώσεως με τὴν Ἑλλάδα)⁹⁹ ἀποτύπωσε ὁ κυπριακὸς Τύπος. Ἀνάμεσα σὲ ἄλλα ὁ Θεμιστοκλέους εἶπε:

«...Εκεῖθεν ἔγραφε τότε ὁ λόρδος Κίμπερλεϋ εἰς ἐκ τῶν σπαδῶν τοῦ μεγάλου Ἐξέροντος πρὸς τὴν ἐνταύθα κυβέρνησιν, ὅτε αὐτὴ μὴ δυναμένη νὰ κόψῃ

⁹⁶ Σάλλιγγ, Λεμεσὸς 23/5 Αυγούστου/Σεπτεμβρίου 1912

⁹⁷ *Ἀλήθεια*, Λεμεσὸς 19/1 Οκτωβρίου/Νοεμβρίου 1912

⁹⁸ *Ἀλήθεια*, Λεμεσὸς 12/25 Οκτωβρίου 1901

⁹⁹ Στὸ ἴδιον καὶ *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, 26/8 Οκτωβρίου/Νοεμβρίου 1901

κυριολεκτικώς τας γλώσσας ημών, τελευτώντος του δεκάτου έννατου αιώνας, ως έπραξαν τούτο, ως λέγεται, προ πολλών αιώνων εν Ανατολή οι Τούρκοι, ηθέλησε να πράξη τούτο κατά τρόπο μάλλον πεπολιτισμένον, ότι δηλ είχε προτείνει την κατάργησιν της Ελληνικής γλώσσης από των Ελληνικών σχολείων και εισαγωγήν της Αγγλικής ως βάσεως της ενταύθα εκπαιδεύσεως, εκείθεν έγγραφε, λέγω, ο φιλελεύθερος ούτος τα εξής: «Μετ' εκπλήξεως είδομεν την πρότασιν υμών, όπως καταργήσητε την Ελληνικήν γλώσσαν από των Ελληνικών σχολείων και εισαγάγητε εις αυτά ως βάσιν της εκπαίδευσεως την Αγγλικήν τούτον ουδόλως επιδοκιμάζομεν, καθόσον η Ελληνική γλώσσα δύναται και καρδίαν και ψυχήν να μορφώση και ήθη και διάπλασιν κ.τ.λ.» Βλέπετε λοιπόν ότι υπάρχουν σχέδια προδιαγεγραμμένα. Τότε μεν υπήρξεν ένας Κίμβερλεϋ αποδοκιμάσας την μυσαράν εκείνην πράξιν, σήμερον όμως τα πράγματα ήλλαξαν. Κυβερνώσιν υπουργοί Ιμπεριαλισταί, οίτινες όχι μόνον επιδοκιμάζουσι τα πραξικοπήματα ταύτα, αλλά και επιβάλουσιν αυτά...»

Ακόμα, στο συλλαλητήριο κατά της εγκατάστασης στο νησί των Εβραίων στο οποίο ήταν Πρόεδρος της Επιτροπής ο Θεμιστοκλέους αναφέρθηκε για τον σκοπό του συλλαλητηρίου και ακολούθως ο Ν. Κλ. Λανίτης παρουσίασε τις οικονομικές, θρησκευτικές και κυρίως εθνικές συνέπειες από την άφιξη και εγκατάσταση Εβραίων στο νησί τονίζοντας ότι απόκτηση ψήφου από τους Εβραίους στο Νομοθετικό Συμβούλιο θα ενίσχυε τις ψήφους της κυβέρνησης και θα αποτελούσε ανάχωμα στην ένωση με την Ελλάδα.¹⁰⁰ Το ψήφισμα από το συλλαλητήριο επιδόθηκε στον διοικητή Λεμεσού κ. Michell ο οποίος απάντησε στον Θεμιστοκλέους ότι αυτό έχει μεταβιβασθεί στον Υπουργό του κράτους.¹⁰¹

Ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους μεταλαμπάδευσε και στους μαθητές του την αγάπη του για το Έθνος και την επιθυμία για απελευθέρωση από τους Βρετανούς και ένωση με τον Εθνικό κορμό. Έτσι ένας μεγάλος αριθμός μαθητών μαζί με τον παλιό τους δάσκαλο έλαβε μέρος σε συλλαλητήρια, σε επιτροπές εράνων και εισφορών καθώς και έδωσαν χρήματα για εθνικά θέματα.¹⁰² Δεν είναι επίσης τυχαίο ότι πολλοί από τους μαθητές του Θεμιστοκλέους πολέμησαν υπέρ εθνικών σκοπών. Κάποιοι από αυτούς είναι ο Χριστόδουλος Σώζος, βουλευτής, δικηγόρος, λόγιος και Δήμαρχος Λεμεσού που πολέμησε ως εθελοντής στους Βαλκανικούς πολέμους, όπου έπεσε μαχόμενος το 1912 στο Μπιζάνι.¹⁰³ Ο Ιωάννης Κυριακίδης δικηγόρος και βουλευτής, ήταν

¹⁰⁰ Αλήθεια, Λεμεσός 7/20 Απριλίου 1906 και Φωνή της Κύπρου, 22/5 Απριλίου/Μαΐου 1906

¹⁰¹ Αλήθεια, Λεμεσός 21/4 Απριλίου/Μαΐου 1906 και Σάλπιγξ, Λεμεσός 21/4 Απριλίου/ Μαΐου 1906

¹⁰² Αλήθεια, Λεμεσός 19/1 Οκτωβρίου/Νοεμβρίου 1912

¹⁰³ Κουδουνάρης, ό.π., Τόμος Β', σ.788

εθελοντής στον ελληνοτουρκικό πόλεμο.¹⁰⁴ Ο Μενέλαος Μακρίδης αργότερα Διευθυντής του Κυπριακού Μουσείου, πολέμησε ως εθελοντής στην Κρητική επανάσταση του 1897.¹⁰⁵ Ο Νικόλαος Κλ. Λανίτης δικηγόρος, βουλευτής, λόγιος, Πρόεδρος του ΓΣΟ με μεγάλη δράση στην Ελλάδα για το ενωτικό θέμα, κατετάγη στον ελληνικό στρατό κατά τους Βαλκανικούς πολέμους.¹⁰⁶ Ο Γεώργιος Σ. Φραγκούδης πολιτειολόγος, συγγραφέας και ιδρυτή της Παντείου Σχολής μπορεί να μην πολέμησε σε πεδία μαχών, αλλά ίδρυσε και διετέλεσε Πρόεδρος του «Πατριωτικού Συνδέσμου Κυπρίων Αθήνας».¹⁰⁷

Ο Θεμιστοκλέους ήταν εθνικός αυτό φαίνεται και από τη στάση των Βρετανών στο πρόσωπο του. Οι Βρετανοί διοικητικοί υπάλληλοι στην αλληλογραφία τους με το Λονδίνο κατέδειξαν τον Θεμιστοκλέους ως έναν από τους ηγέτες του ενωτικού κινήματος. Ακόμη όταν προτάθηκε από τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο (1878) μαζί με τον Θεόδωρο Περιστιάνη να εκπροσωπήσει το λαό στο Νομοθετικό Συμβούλιο ο Αρμοστής Garnet Wolseley τους απέρριψε, «επειδή ήταν Έλληνες».¹⁰⁸

Δείγμα της αγάπης του Θεμιστοκλέους για την Ελλάδα αποτελεί και η επιστολή απάντηση στον Σουέτεγχαμ. Τον Μάρτιο του 1884, πραγματοποιήθηκε συνεδρία του Νομοθετικού Συμβουλίου, με θέμα το φορολογικό νομοσχέδιο. Ο Άγγλος Αρχιλογιστής Σουέτεγχαμ, απευθυνόμενος στον Μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανό, μίλησε απαξιωτικά και προσβλητικά για την οικονομική κατάσταση και τα χρέη της Ελλάδας, τονίζοντας ότι οι Κύπριοι ήταν πλουσιότεροι από τους Έλληνες.¹⁰⁹ Συγκεκριμένα είπε:

«Την Ελλάδα να μην την λαμβάνετε για παράδειγμα, διότι η Κυβέρνησις της είναι καταχρεωμένη, καμμίαν πρόοδο δεν έδειξεν, έκαστος δε υπήκοος αναλογεί να πληρώση 20 λίρας δια να απαλλαγή του χρέους, οι δε Κύπριοι παραβαλλόμενοι προς τους Έλληνας είναι πλουσιώτεροι.»¹¹⁰

¹⁰⁴ Στο ίδιο, ό.π., Τόμος Α', σ.364

¹⁰⁵ Παπαπολυβίου, *Φαεινόν Σημείον Ατυχούς Πολέμου*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία, 2001, σ.80

¹⁰⁶ Κουδουνάρης, *ο,π.*, Τόμος Α', σ.393

¹⁰⁷ Στο ίδιο, ό.π., Τόμος Β', σ.853

¹⁰⁸ Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.12-13

¹⁰⁹ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 29/11 Μαρτίου/Απριλίου 1884 και *Αλήθεια*, Λεμεσός, 10/23 Μαρτίου 1884 και *Αλήθεια*, Λεμεσός, 5/18 Απριλίου 1884 και *Στασίνο*, Λάρνακα 5/18 Απριλίου 1884 και Πέτρος Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή της νεώτερης ιστορίας της εκπαίδευσης της Λεμεσού», Επιμ. Σαλώμη Παπαδήμα Σοφοκλέους, *Η Παιδεία εν Λεμεσώ*, Λεμεσός, 2006, σ.65 και Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.12 και Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...», σ.13

¹¹⁰ *Αλήθεια*, Λεμεσός, 5/18 Απριλίου 1884 και *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 5/18 Απριλίου 1884 και Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.13

Οι δηλώσεις του Άγγλου διοικητικού υπαλλήλου ξεσήκωσαν θύελλα αντιδράσεων από τους Έλληνες Βουλευτές, με πρώτους τους Γ. Μαληκίδη και Θ. Περισιάνη, καθώς και από τον Κυπριακό Τύπο, που χαρακτήρισε τις εκφράσεις του βλασφημία. Την αιχμή του δόρατος των επιθέσεων κατά του Σουέτεγχαμ, αποτέλεσε η επιστολή του Θεμιστοκλέους, την οποία δημοσίευσε η τοπική εφημερίδα της Λεμεσού «*Αλήθεια*». Η επιστολή αυτή, ήταν από τα πρώτα κείμενα που γράφτηκαν προσωπικά εναντίον του Άγγλου Αρχιλογιστή και πιστοποίησε το χρονικό βάθος του ενωτικού κινήματος.¹¹¹ Η επιστολή όπως δημοσιεύτηκε από την εφημερίδα «*Αλήθεια*»:

«Κύριε Αρχιλογιστά,

Επειδή εξηνέγκατε επισήμως εν τη ρητορική υμών παραφορά απρεπείς και αδίκους φράσεις κατά της Ελλάδος, ης καυχώμαι ότι ειμί τέκνον, δια τούτο αποκαλώ υμάς ήκιστα ευγενή και ουχί αντάξιον τέκνον της ευγενούς Αλβιώνος, ης νυν προϊστάμενος (ο Γλάδστων) όλως ταναντία υμίν περί Ελλάδος φρονεί. Αλλ' ιδού πόθεν η αντίθεσις αυτή. Ήλθετε εσχάτως εκ Κεϋλάνης, όπου πιθανώς ηρχίσατε το πολιτικόν στάδιον σας. Επειδή δε είσθε, ως ακούω, πολύ νέος, φαίνεται ότι δεν εμείνατε ανεπηρέαστος εκ της εκεί ανατροφής.

Ανδρέας Θεμιστοκλέους

Λεμεσός, 24 Μαρτίου 1884»¹¹²

Παρά τις οξύτατες αιχμές, ο Σουέτεγχαμ απέφυγε να απαντήσει στην επιστολή, για να μην δημιουργήσει άλλες εντάσεις, κι έτσι ο Θεμιστοκλέους κέρδισε πανηγυρικά τη μάχη των εντυπώσεων. Παράλληλα, ο Θεμιστοκλέους μαζί με τους Φραγκούδη, Παλαιολόγου και Μορίδη απέστειλαν τηλεγράφημα, εκπροσωπώντας τον Ελληνικό πληθυσμό της Λεμεσού, μέσω του οποίου απαιτούσαν από τους βουλευτές ικανοποίηση δια νόμιμων μέσων, είτε στην Κύπρο, είτε στο Λονδίνο να αποσυρθεί το επίμαχο φορολογικό νομοσχέδιο το οποίο και κατάφεραν.¹¹³ Το περιστατικό με τον Σουέτεγχαμ καθιέρωσε τον Θεμιστοκλέους στην παγκύπρια συνείδηση.¹¹⁴

Από το επεισόδιο με τον Σουέτεγχαμ, και από πολλά άλλα παρόμοια επεισόδια, φαίνεται ξεκάθαρα η εγωιστική και προκλητική ασέβεια, η αδιαφορία και η υπεροψία που επιδείκνυναν

¹¹¹ *Αλήθεια*, Λεμεσός, 5/18 Απριλίου 1884 και Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...», σ.65 και Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.12

¹¹² *Αλήθεια*, Λεμεσός, 5/18 Απριλίου 1884 και Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...», σ.66 και Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.12 και Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.13–14 και Πιλαβάκη, ό.π., σ.160

¹¹³ Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...», σ.66

¹¹⁴ Στο ίδιο, σ.13 και 65

οι Άγγλοι, στον πόθο των Κυπρίων για την Ένωση με την Ελλάδα, προκαλώντας με αυτόν τον τρόπο την αναζωπύρωση του πολιτικού αγώνα.¹¹⁵

Δύο μήνες αργότερα, τον Μάιο του 1884, ακολούθησε η άφιξη του ευδρόμου του Ελληνικού πολεμικού στόλου «Ναύαρχος Μιαούλης» στη Λεμεσό και στη Λάρνακα. Η υποδοχή του έγινε με λαϊκές εκδηλώσεις γεμάτες ενθουσιασμό, που αποτέλεσαν μια απάντηση στην αγγλική υπεροψία. Ένα χρόνο μετά, τον Μάρτιο του 1885, διαδραματίστηκαν στη Λεμεσό τα πολύ σοβαρά επεισόδια του «εμπαιγμού του Επιταφίου» από θαμώνες της Αγγλικής Λέσχης. Τα επεισόδια αυτά δικαιολογούν απόλυτα την αντι-αγγλική και φιλογερμανική στάση του Θεμιστοκλέους.¹¹⁶

Ο «εθνικός» Ανδρέας Θεμιστοκλέους δε θα μπορούσε να μην αποτελέσει στέλεχος της Εθνικής Εταιρείας στην Κύπρο, της οργάνωσης που ιδρύθηκε στις 12 Νοεμβρίου του 1894 από μια ομάδα νέων κατώτατων αξιωματικών στην Ελλάδα και που διακήρυσσε την προστασία των συμφερόντων των υπόδουλων Ελλήνων και την προετοιμασία για την απελευθέρωση τους.. Το 1876 ήρθε στην Κύπρο ο Δημήτριος Γ. Μεταξάς ανθυπίατρος του ελληνικού στρατού και μέλος της Ε.Ε., για να επισκεφθεί την οικογένεια της αδερφής του. Γαμπρός του Μεταξά ήταν ο Ιωάννης Θωμαΐδης, άνδρας με ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη διάδοση του αθλητικού πνεύματος και ενεργό μέλος του ΓΣΟ Λεμεσού όπως και υπεύθυνος στο μάθημα της Γυμναστικής στην Ελληνική Σχολή Λεμεσού. Ο Μεταξάς αποτέλεσε τον αποκλειστικό πρεσβευτή της Ε.Ε. στην Κύπρο και μύησε και όρκισε σημαντικές προσωπικότητες από διάφορες πόλεις του νησιού. Από τη Λεμεσό τον Ι. Κυριακίδη, τον Ανδρ. Θεμιστοκλέους, Μεν. Φραγκούδη, τον Ιωαν. Θωμαΐδη, και τον Νικ. Λανίτη. Σε επιστολή (12/1/1897) του Προέδρου του Διοικητικού Συμβουλίου της Ε.Ε. στον μητροπολίτη Κύριλλο αναφέρονται τα ονόματα των μυημένων:

«Ο ημέτερος απεσταλμένος κ. Μεταξάς, εμύησε και ώρκισεν εν διαφόροις πόλεσι της Κύπρου, εν Λευκοσία, Λεμησσώ, Λάρνακι και Πάφω εταίρους τους επομένους κ.κ.

Εν Λεμησσώ τους κ.κ. Ι. Κυριακίδη [1850], Ανδρ. Θεμιστοκλέους [1843], Μεν. Φραγκούδη [1871], Ιωαν. Θωμαΐδη [1857], Νικ. Λανίτην [1872].

¹¹⁵ Στο ίδιο, σ.14

¹¹⁶ Σάλλπιζ, Λεμεσός 28/10 Μαρτίου/Απριλίου 1884 και Φωνή της Κύπρου, Λευκωσία 16/29 Απριλίου 1884 και Στασίνο, Λάρνακα 16/29 Απριλίου 1884 και και Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...», σ.66–67 και 14–15 και Πιλαβάκη, ό.π., σ.161–162

Εν Λάρνακι τους κ.κ. Φίλιον Τζανέτον [1863], Σίμον Μενάνδρον [1871] και Δ. Διακάκην [παρεπιδημούντα εν Σάμω].

Εν Πάφω τον κ. Χριστόδ. Σώζον [1872].

Εν Λευκωσία τους κ.κ. Ν. Καταλάνον [1855], Αγησίλαον Αρτέμην [1863], Ι Οικονομίδην [1864], Θεοφ. Θεοδότου [1863] και Νικ. Δέρβην [1861]».¹¹⁷

Ο Ανδρέας Θεμιστολέους ήταν ενεργό μέλος της Ε.Ε. της Κύπρου και όταν το 1897 το τμήμα της Λεμεσού διεξήγαγε εκλογές για την ανάδειξη διοικούσας επιτροπής εξελέγη αντιπρόεδρος. Η επιτροπή καταρτίστηκε ως εξής: πρόεδρος ο Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος, αντιπρόεδροι ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους και ο Γεώργιος Μαληκίδης, γραμματείς ο Ιωάννης Κυριακίδης και ο Νέαρχος Θ. Ρωσσίδης.¹¹⁸ Αξιοπρόσεκτο είναι ότι οι πλείστοι που είχαν μυηθεί στην Ε.Ε. από την Λεμεσό ήταν κυρίως μαθητές ή και συνεργάτες του Θεμιστοκλέους.¹¹⁹ Ακόμη ο Θεμιστοκλέους ως μέλος της επιτροπής των εθνικών εράνων φρόντισε και για τη συγκέντρωση χρημάτων για την οικονομική ενίσχυση της Ε.Ε..¹²⁰ Με την ήττα όμως στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 ο Θεμιστοκλέους σε επιστολή του ζήτησε εξηγήσεις για τις ευθύνες της Ε.Ε.¹²¹ Έτσι τον Ιούνιο του 1898 ο Θεμιστοκλέους έλαβε επιστολή από την «Αόρατη Αρχή». Στην επιστολή αυτή η εξηγείται στον Θεμιστοκλέους και στα μέλη της Ε.Ε. στην Κύπρο ότι η Εταιρεία έδρασε μετά από συνεννόηση με την ελληνική κυβέρνηση όσον αφορούσε την εισβολή αντάρτικων σωμάτων στην Μακεδονία. Επίσης η ηγεσία της Ε.Ε. αρνήθηκε τις κατηγορίες για σπατάλη των χρημάτων από τους εράνους και τόνισε την ανάγκη για τη συνέχιση της οικονομικής ενίσχυσης.

Ένα άλλο επεισόδιο που σηματοδότησε την εθνική δράση του Ανδρέα Θεμιστοκλέους είναι το επεισόδιο με τον υπαστυνόμο Σπύρο Τελεβάντο. Στις 23 Απριλίου 1907, πραγματοποιήθηκαν στη Λεμεσό εκδηλώσεις προς τιμή του Βασιλιά της Ελλάδας Γεωργίου, από τα «Ολύμπια». Το τέλος των εκδηλώσεων σηματοδοτούσε η υποστολή της σημαίας, στις εκκλησίες, τους συλλόγους και τα πλοία, συνοδευόμενη από ρίψη βεγγαλικών -οι λεγόμενες «21 τιμητικές ολμοβολές»- όπως είχαν καθιερωθεί από τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας.¹²² Ο υπαστυνόμος Λεμεσού, Σπύρος Τελεβάντος, ήταν ένας από τους λίγους ιθαγενείς που είχαν

¹¹⁷ Στο ίδιο, σ.96-97 . Στις αγκύλες δηλώνεται η χρονολογία γέννησης

¹¹⁸ Στο ίδιο, σ.98

¹¹⁹ Στο ίδιο, σελ. 99

¹²⁰ Στο ίδιο, σελ.105

¹²¹ Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.19

¹²² *Κύπριος*, Λευκωσία 12/25 Μαΐου 1907 και Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Β΄, σ.255 και Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...», σ.69

ξεχωρίσει στην αποικιακή ιεραρχία, με ιδιαίτερες διακρίσεις στο ενεργητικό του κατά του εγκλήματος.¹²³ Η Αγγλική κυβέρνηση έδειχνε, συνήθως, ανοχή απέναντι στις διάφορες εθνικές εκδηλώσεις, με εξαίρεση αυτήν. Ο υπαστυνόμος ζήτησε να μετακινηθούν τα βεγγαλικά από ένα συγκεκριμένο σημείο, που βρισκόταν σε δημόσιο δρόμο, για λόγους ασφαλείας, και διέταξε Οθωμανό ζαπτιέν να παραλάβει πάνω σε αμάξι τους όλμους.¹²⁴ Αυτή η ενέργεια του υπαστυνόμου προκάλεσε τις αντιδράσεις του προέδρου και των μελών των «Ολυμπίων», οι οποίοι παρενέβησαν υποδεικνύοντας στον Τελεβάντο ότι δεν είχε το δικαίωμα να επέμβει. Ο Θεμιστοκλέους, με το σθένος που τον χαρακτήριζε, απευθυνόμενος προς τον υπαστυνόμο, του είπε: *«Εμείς θα πάμε να παίζουμε τα μάσκουλα και ας έλθει όποιος μπορεί να μας εμποδίσει. Αναλαμβάνουμε κάθε ευθύνη, αν πρόκειται να φυλακιστούμε για αυτή την υπόθεση είναι τιμή μας. Λυπούμαι που δεν ξέρω αγγλικά για να συνεννοηθώ καλύτερα μαζί σου»*. Τότε, πλήθος κόσμου, που παρακολουθούσαν τις εκδηλώσεις, άρχισαν εξέγερση εναντίον του υπαστυνόμου, με τον Νικόλαο Λανίτη να τους υποκινεί να αποδοκιμάσουν την ενέργεια αυτή της αστυνομίας, αρχίζοντας πρώτος αυτός.¹²⁵

Ο Τελεβάντος απάντησε με μήνυση και προσήψε κατηγορίες σε πέντε άτομα, Θεμιστοκλέους, Λανίτη, Φραγκούδη, Σχίζα και Κύζα, για: α) διατάραξη κοινής ησυχίας των κατοίκων στη Λεμεσό, χωρίς εύλογη αιτία, β) για εξύβριση και προσβολή της τιμής και της υπόληψης υπαστυνόμου και γ) για ρίψη βεγγαλικών και παρεμπόδιση δημόσιας διάβασης¹²⁶. Αυτή η φαινομενικά απλή υπόθεση, έλαβε τεράστιες διαστάσεις, αφού θεωρήθηκε ότι ο υπαστυνόμος, εξυπηρετώντας την πολιτική των Άγγλων, προσπάθησε να εμποδίσει εκδηλώσεις εθνικού χαρακτήρα, κι έτσι προκάλεσε την έξαψη ολόκληρης της Λεμεσού.¹²⁷

Στις 7 Απριλίου 1907, πραγματοποιήθηκε η πρώτη εκδίκαση της υπόθεσης στη Λεμεσό, ενώπιον του προέδρου του Δικαστηρίου, Holmes. Πλήθος κόσμου, περίπου 3 χιλιάδες, μαζεύτηκε έξω από το δικαστήριο και ζητωκραύγαζε, αναγκάζοντας την Αστυνομία να λάβει

¹²³ *Ελευθερία*, Λευκωσία 8/21 Ιουνίου 1907 και Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.15 και 68

¹²⁴ *Κύπριος*, Λευκωσία 12/25 Μαΐου 1907 και *Ελευθερία*, Λευκωσία 8/21 Ιουνίου 1907 και *Κύπριος*, Λευκωσία 26/8 Μαΐου/Ιουνίου 1907 και *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 15/28 Ιουνίου 1907 και Πιλαβάκη, ό.π., σ.163 και Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Β', σ.255 και Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.15 και .68

¹²⁵ *Κύπριος*, Λευκωσία 12/25 Μαΐου 1907 και *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 10/23 Μαΐου 1907 και *Ελευθερία*, Λευκωσία 8/21 Ιουνίου 1907 και Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Β', σ.255 και Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...», σ.15–16 και 68–69 και Πιλαβάκη, ό.π., σ.163

¹²⁶ *Κύπριος*, Λευκωσία 12/25 Μαΐου 1907 και *Αλήθεια*, Λεμεσός, 3/16 Μαΐου 1907 και *Ελευθερία*, Λευκωσία 25/7 Μαΐου/Ιουνίου 1907 και *Ελευθερία*, Λευκωσία 8/21 Ιουνίου 1907 και *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 15/28 Ιουνίου 1907 και Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Β', σ.255 και Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...», σελ.16 και Πιλαβάκη, ό.π., σ.163

¹²⁷ Πιλαβάκη, ό.π., σ.163 και Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Β', σ.255

έκτακτα μέτρα.¹²⁸ Τους κατηγορουμένους θα εκπροσωπούσε το δικηγορικό σώμα αποτελούμενο από τους Χ. Σώζο, Ε. Ζήνων, Ν. Ζήνων, Γ. Χρυσοστομίδα και Γ. Ιωαννίδη. Ο αστυνόμος Long, που συνόδευε τον υπαστυνόμο Τελεβάντο, εισηγήθηκε στον πρόεδρο όπως η υπόθεση εκδικαστεί σε άλλη επαρχία, για να αποτραπεί οποιοδήποτε επεισόδιο, λόγω της μεγάλης έξαψης και ανησυχίας που επικρατούσε στη πόλη, καθώς αυτό θα μπορούσε να επηρεάσει τους μάρτυρες. Τότε, οι συνήγοροι της υπεράσπισης, δήλωσαν αντίθετοι στη μετάθεση της δίκης σε άλλη επαρχία και ζήτησαν αναβολή, κάτι το οποίο δεν αποδέχτηκε ο πρόεδρος. Έπειτα, οι συνήγοροι έκαναν ένσταση περί μετάθεσης, επιχειρηματολογώντας πως σε μια τέτοια περίπτωση η υπόθεση θα επηρεαζόταν σε μεγάλο βαθμό και τα έξοδα θα ήταν τεράστια. Ο πρόεδρος αποφάσισε να αφήσει το θέμα της μετάθεσης στα χέρια του Αρχιδικαστή. Πριν τη λήξη της συνεδρίας, ο Σώζος παρακάλεσε τον πρόεδρο όπως σε περίπτωση μετάθεσης, τουλάχιστον, η επιλογή να είναι το Δικαστήριο της Πάφου, ως το πιο κοντινό στη Λεμεσό, για να είναι δυνατή η παρουσία όλων των μαρτύρων της υπεράσπισης.¹²⁹

Οι «ενωτικοί» της Λεμεσού δεν έχαναν ευκαιρία να εκδηλώσουν τα αισθήματά τους και να εκφράσουν το αίτημά τους για Ένωση. Έτσι, κατά την έξοδο από το Δικαστήριο, το πλήθος ζητωκραύγαζε «*Ζήτω ο πρωτεργάτης της Εθνικής Ιδέας, Ζήτω η Ένωση, Ζήτω ο Δάσκαλος*».¹³⁰ Τότε, ο Θεμιστοκλέους φώναξε στο συγκεντρωμένο πλήθος που τον αποθέωνε: «*Και εις τα κάτεργα, κύριοι, εάν καταδικασθώ διά τοιαυτήν υπόθεσιν, θα το θεωρήσω ως τιμήν μου, θα το θεωρήσω ως φωτοστέφανο*». Έπειτα, ανέβηκε στην άμαξα με τους Σώζο και Αραούζο και οι κάτοικοι της πόλης την έσυραν μέχρι το σπίτι του, όπου ο Δάσκαλος άρπαξε την ευκαιρία για ένα ακόμη μάθημα στο πλήθος:

*«Πάντοτε, κύριοι, εθεώρησα καθήκον μου να διδάξω τους μαθητάς μου όχι μόνον διά του λόγου, αλλά και διά του παραδείγματος, είμαι δε ευτυχής ότι και η παρούσα περίπτωση απέδειξεν ότι ο σπόρος της διδασκαλίας μου έπεσεν επί γην αγαθήν. Έστε βέβαιοι, κύριοι, ότι ουδέν προ ουδενός πτοούμεθα υπερασπίζοντες την Ιεράν Εθνικήν ημών Ιδέαν».*¹³¹

¹²⁸ Σάλπιγξ, Λεμεσός 10/23 Μαΐου 1907 και Κύπριος, Λευκωσία 12/25 Μαΐου 1907 και Ελευθερία, Λευκωσία 25/7 Μαΐου/Ιουνίου και Νέο Έθνος, Λάρνακα 25/7 Μαΐου/Ιουνίου 1907 και Αλήθεια, Λεμεσός, 3/16 Μαΐου 1907
¹²⁹ Σάλπιγξ, Λεμεσός 10/23 Μαΐου 1907 και Κύπριος, Λευκωσία 12/25 Μαΐου 1907 και Ελευθερία, Λευκωσία 25/7 Μαΐου/Ιουνίου και Νέο Έθνος, Λάρνακα 25/7 Μαΐου/Ιουνίου 1907

¹³⁰ Κύπριος, Λευκωσία 12/25 Μαΐου 1907 και Σάλπιγξ, Λεμεσός 10/23 Μαΐου 1907 και Ελευθερία, Λευκωσία 25/7 Μαΐου/Ιουνίου 1907 και Νέο Έθνος, Λάρνακα 25/7 Μαΐου/Ιουνίου 1907 και Πιλαβάκη, ό.π., σ.163 και σ.165 και Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.16

¹³¹ Κύπριος, Λευκωσία 12/25 Μαΐου 1907 και Σάλπιγξ, Λεμεσός 10/23 Μαΐου 1907 και Ελευθερία, Λευκωσία 25/7 Μαΐου/Ιουνίου 1907 και Νέο Έθνος, Λάρνακα 25/7 Μαΐου/Ιουνίου 1907 και Πιλαβάκη, ό.π., σ.163 και Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.16 και 70

Ακολούθησε σύντομη ομιλία από τους Πιλαβάκη και Λανίτη, ενώ αργότερα το πλήθος γεμάτο συγκίνηση και ενθουσιασμό μαζεύτηκε στο σπίτι του Θεμιστοκλέους και παρέμεινε μέχρι αργά το βράδυ, φιλώντας του το χέρι.¹³²

Η διεξαγωγή της δίκης εξελίχθηκε σε μια τεράστια παγκύπρια διαδήλωση: Λάρνακα, Λευκωσία και Αμμόχωστος αποτέλεσαν το επίκεντρο συγκεντρώσεων – διαδηλώσεων. Τελικά, μετά από αίτημα της αστυνομίας, η δίκη μετατέθηκε στο Πταισματοδικείο Λευκωσίας στις 23 Μαΐου 1907, λόγω φόβου πρόκλησης επεισοδίων στη Λεμεσό. Όλοι οι δικηγόροι προσφέρθηκαν να παραστούν αφίλοκερδώς στο Δικαστήριο υπέρ των κατηγορουμένων.¹³³

Στις 21 Μαΐου 1907, οι πέντε κατηγορούμενοι, μαζί με μάρτυρες, συγγενείς και φίλους, έφτασαν με ατμόπλοιο στην Αμμόχωστο, θερμά υποδεχόμενοι από πλήθος πολιτών και μαθητών και τους προσφώνησε ο δήμαρχος της πόλης Λούης Λοΐζου. Την επόμενη μέρα, έφτασαν με τρένο στη Λευκωσία, συνοδευόμενοι και από πολλούς φίλους Αμμοχωστιανούς. «*Η υποδοχή τους στον σταθμό, επιβλητική εν τη σιγή της, ήταν θερμή*».¹³⁴

Η δίκη ξεκίνησε το πρωί της 23^{ης} Μαΐου 1907, ενώπιον του προέδρου του δικαστηρίου, Πάρκερ. Πλήθος κόσμου μαζεύτηκε έξω από το δικαστήριο, με σκοπό να παρακολουθήσει τη δίκη, αλλά η αίθουσα μόλις χωρούσε τους δεκάδες δικηγόρους υπεράσπισης, που ήρθαν από όλη την Κύπρο, αφού οι συνήγοροι των τεσσάρων κατηγορουμένων ήταν δεκαεπτά: Σώζος, Μαρκίδης, Ζήνων, Κωνσταντινίδης, αδελφοί Θεμιστοκλέους, Χατζιωάννου, Σιακαλλής, Κλεοβούλου, Παυλίδης, Ν., Κ. και Μ. Νικολαΐδης, Εμφιετζής, Σεβέρης και Ιωαννίδης. Ο κατηγορούμενος Λανίτης παρουσιάστηκε μόνος. Ο υπαστυνόμος Μπρατζιώτης διηύθυνε την κατηγορία. Από την κατάθεση του Τελεβάντου και την εξέταση των μαρτύρων κατηγορίας και υπεράσπισης, φάνηκε ότι το επεισόδιο δεν είχε καμία σοβαρότητα και πως η προσαγωγή της υπόθεσης σε δίκη ήταν άτοπη.¹³⁵ Ο δικαστής, προτού δώσει τον λόγο στην υπεράσπιση, είπε ότι η υπόθεση φαίνεται πολύ μεγαλοποιημένη, γι' αυτό και ο πρόεδρος αθώωσε τους τέσσερις από όλες τις κατηγορίες, ενώ βρήκε ένοχο τον Λανίτη, στην κατηγορία της πρόκλησης ανησυχίας και έτσι του επιβλήθηκε πρόστιμο 8 σελίνια και 3 γρόσια, ενώ θα κατέβαλλε επίσης

¹³² Σάλπιγξ, Λεμεσός 10/23 Μαΐου 1907 και *Νέο Έθνος*, Λάρνακα 25/7 Μαΐου/Ιουνίου 1907

¹³³ Σάλπιγξ, Λεμεσός 10/23 Μαΐου 1907 και *Κύπριος*, Λευκωσία 12/25 Μαΐου 1907 και *Ελευθερία*, Λευκωσία 25/7 Μαΐου/Ιουνίου 1907 και *Νέο Έθνος*, Λάρνακα 25/7 Μαΐου/Ιουνίου 1907 και Σάλπιγξ, Λεμεσός 1/14 Ιουνίου 1907 και *Κύπριος*, Λευκωσία 26/8 Μαΐου/Ιουνίου 1907 και Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.16 και 69 και Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Β', σ.255

¹³⁴ *Κύπριος*, Λευκωσία 26/8 Μαΐου/Ιουνίου 1907 και *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 8/21 Ιουνίου 1907 και Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Β', σ.255 και Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...», σ.69

¹³⁵ *Κύπριος*, Λευκωσία 12/25 Μαΐου 1907 και Σάλπιγξ, Λεμεσός 10/23 Μαΐου 1907 και *Ελευθερία*, Λευκωσία 8/21 Ιουνίου 1907 και Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Β', σ.255–256

τα έξοδα της δίκης που ανέρχονταν σε 24 λίρες και 15 σελίνια. Παρόλο που ο Λανίτης δεν εκπροσωπήθηκε από δικηγόρο, ο Σώζος ζήτησε αναστολή της εκτέλεσης της απόφασης, διότι θα υπέβαλλε αίτηση στον αρμοστή για μείωση του ποσού των εξόδων, αφού ήταν άδικο να υποβληθεί σε έξοδα που επέφερε η μετά από αίτημα της αστυνομίας μετάθεση της δίκης στη Λευκωσία. Με πρωτοβουλία του Αραούζου το πρόστιμο του Λανίτη και τα έξοδα της δίκης, ανέλαβε να πληρώσει ολόκληρη η πόλη. Ο Λανίτης αποδέχτηκε την απόφαση, με την προϋπόθεση ότι θα δώριζε ο ίδιος ίσο ποσό στο γυμναστήριο της Λεμεσού.¹³⁶

Μετά τη δίκη πραγματοποιήθηκε δεξίωση στο αναγνωστήριο «Η Αγάπη του Λαού» και την επόμενη μέρα, 24 Μαΐου 1907, η επιτροπή του Γυμνασίου διοργάνωσε εκδήλωση προς τιμή των πέντε «ταραξιών». Επίκεντρο των εκδηλώσεων ήταν ο γηραιός Δάσκαλος. Στη γενέτειρά του, Λάρνακα, διοργανώθηκε προς τιμή του εκδήλωση στην αποβάθρα, όπου συγκεντρώθηκαν πλήθος κόσμου και οι μαθητές της πόλης. Ακολούθησαν ομιλίες για την εθνική του δράση στο Ευρυβιάδειο Παρθεναγωγείο.¹³⁷

Όταν επέστρεψαν πίσω στη Λεμεσό, από την Λευκωσία, οι κάτοικοι της πόλης τους υποδέχτηκαν θερμά. Μέσα στο ατμόπλοιο υπήρχε πλήθος κόσμου, ενώ στην αποβάθρα και στην ακτή περίμεναν περίπου δύο χιλιάδες άτομα. Κατά την αποβίβαση, ο Αραούζος μαζί με τον Ρωσσίδη έβγαλαν λόγο. Ακολούθως, το πλήθος συνόδευσε τον Θεμιστοκλέους στο σπίτι του, ψέλνοντας τον Εθνικό Ύμνο. Εκεί, μίλησε ο Ζήνων, ενώ στη συνέχεια μετέβησαν στο σπίτι του Λανίτη, όπου ο ίδιος πήρε τον λόγο. Το βράδυ, μαθητές και καθηγητές οργάνωσαν λαμπαδηφορία.¹³⁸

Μετά την πανηγυρική του αθώωση και τη θριαμβευτική του επιστροφή στη Λεμεσό, ο Θεμιστοκλέους, ξαναγύρισε και αφιερώθηκε στα εκπαιδευτικά του καθήκοντα, γιατί πάνω από όλα ήταν Δάσκαλος.¹³⁹ Ο Θεμιστοκλέους ηγήθηκε και πάλι μιας ολόκληρης πόλης, της Λεμεσού, ενάντια στην κατοχική αυθαιρεσία.¹⁴⁰

¹³⁶ Κύπριος, Λευκωσία 26/8 Μαΐου/Ιουνίου 1907 και Σάλπιγξ, Λεμεσός 1/14 Ιουνίου 1907 και Ελευθερία, Λευκωσία 8/21 Ιουνίου 1907 και Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Β', σ.255–256 και Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ. 16 και 69 και Πιλαβάκη, ό.π., σ.163

¹³⁷ Κύπριος, Λευκωσία 26/8 Μαΐου/Ιουνίου 1907 και Φωνή της Κύπρου, Λευκωσία 8/21 Ιουνίου 1907 και Νέο Έθνος, Λάρνακα 25/7 Μαΐου/Ιουνίου 1907 και Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Β', σ.256

¹³⁸ Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Β', σ.256

¹³⁹ Παπαπολυβίου, «Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους...», σ.16 και 70

¹⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 15 και 68

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ, Η ΚΗΔΕΙΑ ΚΑΙ Η ΠΡΟΤΟΜΗ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ

Στις 13 Μαρτίου 1918 ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους απεβίωσε σε ηλικία εβδομήντα πέντε ετών. Η κηδεία του έγινε την επόμενη μέρα, 14 Μαρτίου 1918, στις 4.00 μ.μ. στον Ναό της Αγίας Νάπας στη Λεμεσό. Τα έξοδα ανέλαβε ο Δήμος Λεμεσού, ως ένδειξη ύστατου φόρου ευγνωμοσύνης.¹⁴¹ Η εκκλησία σε λίγα μόνο λεπτά γέμισε ασφυκτικά για το αντίο στον δάσκαλο στην τελευταία του κατοικία.¹⁴² Το άκουσμα του θανάτου του βύθισε στο πένθος ολόκληρο το νησί και συγκλόνισε το πανελλήνιο.¹⁴³

Τη μέρα της κηδείας του η Ιερά Σύνοδος, τα καταστήματα και τα εκπαιδευτήρια, διέκοψαν τις εργασίες τους, ενώ ο Πρόξενος της Ελλάδας έδωσε εντολή να υψωθεί η σημαία, όπως έγινε και στο Παγκύπριο Γυμνάσιο.¹⁴⁴ Όλοι οι ομιλητές στην κηδεία, του ευχήθηκαν να κοιμάται ήσυχος, «γιατί ο σπόρος που έσπειρε, σαν άλλος Ρήγας Φεραίος, βλάστησε, μεγάλωσε και καρποφόρησε αδρότατα». Το Δημοτικό Συμβούλιο και η Εφορεία κήρυξαν πενθήμερο πένθος στα σχολεία της Λεμεσού και τριήμερο για τα σχολεία των άλλων πόλεων.¹⁴⁵ Ως ένδειξη σεβασμού, η οδός έξω από το Γυμνάσιο ονομάστηκε «Οδός Ανδρέου Θεμιστοκλέους».¹⁴⁶ Ακόμα, πάρθηκε απόφαση για ανέγερση ειδικής αίθουσας Φυσικής και Χημείας που να φέρει το όνομα «Ανδρέας Θεμιστοκλέους».¹⁴⁷ Την αίθουσα θα κοσμούσε η φωτογραφία του, όπως επίσης και το Δημαρχείο Λεμεσού.¹⁴⁸ Ο Σύλλογος των Ολυμπίων τίμησε την μνήμη του αναγράφοντας το όνομά του στην πρώτη κερκίδα των θεωρείων του Γυμναστηρίου. Τιμήθηκε όπως άξιζε ο «μέγας Διδάσκαλος του Γένους».¹⁴⁹

Η Λεμεσός είχε ένα τελευταίο καθήκον και μια μεγάλη υποχρέωση απέναντι στον Ανδρέα Θεμιστοκλέους, να χτίσει την προτομή του.¹⁵⁰ Έτσι, στις 6 Νοεμβρίου 1954, 36 χρόνια μετά τον θάνατό του, με πρωτοβουλία του Ελληνικού Σοσιαλιστικού Κόμματος Κύπρου, αποφασίστηκε η σύγκληση ευρείας σύσκεψης αντιπροσώπων της Εκκλησίας, του Δήμου, των Σχολικών Εφορειών, Οργανώσεων, Σωματείων και πνευματικών παραγόντων, για τη σύσταση

¹⁴¹ Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.62 και Παπαπολυβίου, «Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή...», σ.20 και *Αλήθεια*, Λεμεσός 15/28 Μαρτίου 1918

¹⁴² Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.53 και Χατζηβασιλείου, ό.π., Τόμος Β', σ.427

¹⁴³ Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.47 και 49

¹⁴⁴ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 30/12 Μαρτίου/Απριλίου 1918

¹⁴⁵ Ξιούτας, ό.π., σ.52

¹⁴⁶ Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.62

¹⁴⁷ Στο ίδιο και *Αλήθεια*, Λεμεσός, 15/28 Μαρτίου 1918

¹⁴⁸ Ξιούτας, ό.π., σ.52

¹⁴⁹ Στο ίδιο, σ.53

¹⁵⁰ Μυριανθόπουλος, ό.π., σ.62

ειδικής Επιτροπής, με στόχο τη διενέργεια εράνων για την ανέγερση της προτομής του Μεγάλου Διδασκάλου.¹⁵¹

Μια εβδομάδα αργότερα, στις 14 Νοεμβρίου 1954, πραγματοποιήθηκε η σύσκεψη και εξελέγη Δεκατετραμελής Επιτροπή προς προώθηση του ζητήματος και την οποία αποτελούσαν οι: Αθην. Λανίτου, Μαρ. Κυπριανού, Α. Υδραίος, Αλ. Ζήνων, Ηρ. Μιχαηλίδης, Χρ. Μιχαηλίδης, Κ. Κλεοβούλου, Μ. Τριτοφτίδης, Β. Παπαδόπουλος, Α. Ιωαννίδης, Θ. Θεοδωρίδης Χρ.Τορναρίτης, Ευέλθ. Πιτσιλλίδης και Κ. Τσικκίνης.¹⁵² Πρόεδρος της Επιτροπής αποτέλεσε ο Χριστόφορος Τορναρίτης.¹⁵³

Κατά τη διάρκεια της σύσκεψης, ο Αντιδήμαρχος Λεμεσού κ. Βάσος Παπαδόπουλος, εισηγήθηκε όπως αναλάβει την προτομή του Θεμιστοκλέους η ήδη υπάρχουσα Επιτροπή που ανέλαβε και την προτομή του Εθνικού Ποιητή της Κύπρου Βασίλη Μιχαηλίδη.¹⁵⁴ Ο Δημοτικός Σύμβουλος Ηρακλής Μιχαηλίδης απάντησε στον Αντιδήμαρχο ότι το έργο της παλαιάς Επιτροπής είχε λήξει και δεν πάρθηκε καμία απόφαση για να αναλάβει την προτομή του Θεμιστοκλέους. Ο Δήμαρχος Λεμεσού χωρίς να περιμένει συγχώνευση των δύο επιτροπών, απεύθυνε έκκληση και προέβη σε ενέργειες αγνοώντας την εκλογή της Δεκατετραμελούς Επιτροπής.¹⁵⁵ Τότε, οι Δημοτικοί Σύμβουλοι Ηρακλής Μιχαηλίδης και Αιμίλιος Φράγκος απέστειλαν διαμαρτυρία προς τον Δήμαρχο για τις επιπόλαιες ενέργειές του.¹⁵⁶

Στις 23 Νοεμβρίου 1954 ο Δήμος Λεμεσού και η Δεκατετραμελής Επιτροπή εξέδωσε ανακοίνωση κατά την οποία απεύθυνε έκκληση στον Κυπριακό Λαό για συνεισφορά για την προτομή του Θεμιστοκλέους. Παράλληλα, συντάχθηκε άλλη μια Επιτροπή υπό την αιγίδα του Μητροπολίτη Κιτίου.¹⁵⁷ Στον έρανο που πραγματοποίησε η Επιτροπή με πρόεδρο τον Μητροπολίτη Κιτίου μαζεύτηκε το ποσό των 125 Λιρών.¹⁵⁸ Στις 5 Δεκεμβρίου 1954 η

¹⁵¹ *Έθνος*, Λευκωσία 7 Νοεμβρίου 1954 και *Παρατηρητής*, Λεμεσός 11 Νοεμβρίου 1954

¹⁵² *Κύπρος*, Λευκωσία 15 Νοεμβρίου 1954

¹⁵³ *Έθνος*, Λευκωσία 3 Δεκεμβρίου 1954

¹⁵⁴ *Χρόνος*, Λεμεσός 13 Νοεμβρίου 1954

¹⁵⁵ *Έθνος*, Λευκωσία 30 Νοεμβρίου 1954

¹⁵⁶ *Έθνος*, Λευκωσία 3 Δεκεμβρίου 1954

¹⁵⁷ *Έθνος*, Λευκωσία 24 Νοεμβρίου 1954 και *Ελευθερία*, Λευκωσία 24 Νοεμβρίου 1954 και *Παρατηρητής*, Λεμεσός 25 Νοεμβρίου 1954 και *Χρόνος*, Λεμεσός 27 Νοεμβρίου 1954

¹⁵⁸ *Έθνος*, Λευκωσία 3 Δεκεμβρίου 1954

Δεκατετραμελής Επιτροπή διοργάνωσε οδικό έρανο στη Λεμεσό.¹⁵⁹ Το ενδιαφέρον του κόσμου ήταν μεγάλο, έγιναν πολλές εισφορές και από μαθητές του Μεγάλου Διδασκάλου.¹⁶⁰

Χρειάστηκαν τρία χρόνια για να ετοιμαστεί η προτομή του Θεμιστοκλέους, όταν τον Μάρτιο του 1957 έφτασε στη Λεμεσό. Το έργο φιλοτεχνήθηκε από τον Κύπριο καλλιτέχνη Χρυσόστομο Πέρδιο. Η Δεκατετραμελής Επιτροπή αποφάσισε όπως πάνω στην προτομή αναγράφεται «*το απλό μα τόσο ταιριαστό λόγιο του Ευριπίδη για τον Ηρακλή, αυτό των Εθνικών Δικαίων: Απλούς, τραχύς, υπερτάτως αγαθός*».¹⁶¹ Η προτομή στάλθηκε στην Καρράρα της Ιταλίας, όπου και ετοιμάστηκε με το μάρμαρο της πόλης. Το κόστος ανήλθε στις 430 λίρες περίπου.¹⁶² Η Δεκατετραμελής Επιτροπή με επιστολή της προς τον Αρχιτελώνη ζήτησε απαλλαγή του εισαγωγικού δασμού ύψους 50 λιρών, με τον Αρχιτελώνη να απαντά πως δεν είχε τέτοια αρμοδιότητα και έπρεπε να απευθυνθούν σε ανωτέρους.¹⁶³ Ένα μήνα αργότερα, 10 Μαΐου 1957, η Κυβέρνηση αποφάσισε να μην εισπραχθεί ο εισαγωγικός δασμός για την προτομή.¹⁶⁴

Και αφού σχεδόν ήταν όλα έτοιμα, το μόνο που έμενε ήταν να αποφασιστεί ο χώρος που θα τοποθετείτο η προτομή. Έτσι, έπρεπε να συνεδριάσει η Δεκατετραμελής Επιτροπή για την επιλογή του χώρου. Υπήρχαν πολλές γνώμες, αφού κάποιοι εξέφραζαν την άποψη να στηθεί στη νέα Πλατεία της Αγίας Ζώνης, άλλοι στην αυλή του Λαντείου Γυμνασίου, μερικοί στον Δημόσιο Κήπο και άλλοι στην αυλή του Ιερού Ναού Αγίας Νάπας, όπου και ήταν το σχολείο που δίδασκε για χρόνια ο Θεμιστοκλέους.¹⁶⁵ Μεταξύ άλλων, ο Νικόλαος Λανίτης θεώρησε πως το καταλληλότερο σημείο για να στηθεί η προτομή είναι τα προπύλαια των Ολυμπίων, αφού ο χώρος αυτός είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με τη δράση και τη ζωή του Θεμιστοκλέους. Αρκετοί συμφώνησαν με αυτή την άποψη, όμως εκφράστηκαν επιφυλάξεις, γιατί σε περίπτωση που ο Σύλλογος των Ολυμπίων μεταφερόταν αλλού, τότε θα έπρεπε να μετακινηθεί και η προτομή και αυτό ήταν κάτι που έπρεπε να αποφευχθεί.¹⁶⁶

Οι διαφωνίες για την επιλογή του χώρου της προτομής δεν περιορίστηκαν μόνο στα Κυπριακά σύνορα, αφού δεν ήταν λίγες οι επιστολές που στάλθηκαν από την Αθήνα για να εκφράσουν

¹⁵⁹ *Έθνος*, Λευκωσία 24 Νοεμβρίου 1954 και *Ελευθερία*, Λευκωσία 24 Νοεμβρίου 1954 και *Παρατηρητής*, Λεμεσός 25 Νοεμβρίου 1954 και *Χρόνος*, Λεμεσός 27 Νοεμβρίου 1954

¹⁶⁰ *Ελευθερία*, Λευκωσία 12 Δεκεμβρίου 1954 και *Ανεξάρτητος*, Λευκωσία 13 Δεκεμβρίου 1954 και *Έθνος*, Λευκωσία 14 Δεκεμβρίου 1954 και *Ελευθερία*, Λευκωσία 16 Δεκεμβρίου 1954 και *Ελευθερία*, Λευκωσία 22 Δεκεμβρίου 1954

¹⁶¹ Ξιούτας, ό.π., σ.53 και Πιλαβάκη, ό.π., σ.231

¹⁶² *Χαραυγή*, Λευκωσία 21 Μαρτίου 1957

¹⁶³ *Έθνος*, Λευκωσία 10 Απριλίου 1957

¹⁶⁴ *Χαραυγή*, Λευκωσία 11 Μαΐου 1957

¹⁶⁵ *Χαραυγή*, Λευκωσία 21 Μαρτίου 1957 και *Χαραυγή*, Λευκωσία 11 Μαΐου 1957

¹⁶⁶ *Παρατηρητής*, Λεμεσός 16 Μαΐου 1957

διαφορετικές απόψεις επί του θέματος. Κάποιοι υποστήριζαν την άποψη του Νικόλαου Λανίτη και κάποιοι άλλοι διαφωνούσαν, δεδομένου ότι υπήρχαν ήδη σχέδια για ανέγερση νέου μεγάλου Δημοτικού Σταδίου¹⁶⁷.

Μετά από τέσσερις μήνες συζητήσεων και διαφωνιών, στις 11 Ιουλίου 1957, η Δεκατετραμελής Επιτροπή ανακοίνωσε ότι πάρθηκε ομόφωνη απόφαση όπως η προτομή στηθεί στον Ιερό Ναό Αγίας Νάπας, ενώ είχαν πάρει ήδη και την συγκατάθεση από την Εκκλησιαστική Επιτροπή του ναού.¹⁶⁸ Ο πρώτος που εισηγήθηκε τον χώρο αυτό ήταν ο κ. Φώτης Μαρκίδης.¹⁶⁹ Και ενώ όλα έδειχναν πως το θέμα της επιλογής του χώρου της προτομής είχε οριστικοποιηθεί, σχεδόν ένα χρόνο μετά, στις 4 Ιουνίου 1958, ο Γενικός Γραμματέας του Ελληνικού Σοσιαλιστικού Κόμματος Κύπρου κ. Κώστας Κλεοβούλου, ανακοίνωσε την άρνηση της Εκκλησιαστικής Επιτροπής της Αγίας Νάπας για την τοποθέτηση της προτομής εκεί, κι έτσι έπρεπε να μεταφερθεί σε άλλο χώρο.¹⁷⁰ Σε απάντηση της ανακοίνωσης του κ. Κλεοβούλου, ο Γραμματέας της Επιτροπής του Καθεδρικού Ναού Αγίας Νάπας Λεμεσού κ. Γεώργιος Ταλιαδώρος, απέστειλε επιστολή προς την εφημερίδα Ελευθερία, και διέψευσε κατηγορηματικά τις δηλώσεις του κ. Κλεοβούλου περί άρνησης της Εκκλησιαστικής Επιτροπής του Ναού της Αγίας Νάπας για την τοποθέτηση της προτομής. Πρόσθεσε επίσης ότι υπήρξε διαφωνία και δικτατορισμός ως προς το μέρος που έπρεπε να τοποθετηθεί η προτομή και πως η όλη υπόθεση έλαβε κωμικές διαστάσεις ζητώντας εξηγήσεις από τον κ. Κλεοβούλου. Ο Γενικός Γραμματέας του Ελληνικού Σοσιαλιστικού Κόμματος Κύπρου ισχυρίστηκε ότι έλαβε επιστολή η οποία τόνιζε ότι επειδή ο Θεμιστοκλέους δεν ήταν εκκλησιαστικός άνδρας, η προτομή του έπρεπε να τοποθετηθεί στο Γυμνάσιο.¹⁷¹

Πέντε μήνες αργότερα, στις 27 Νοεμβρίου 1958, ανακοινώθηκε ότι η προτομή μεταφέρθηκε και τοποθετήθηκε στην Αγία Ζώνη.¹⁷² Στις 29 Οκτωβρίου 1959 ανακοινώθηκε ότι τα αποκαλυπτήρια της προτομής θα τελεσθούν την 1^η Νοεμβρίου 1959 η ώρα 2:30 μ.μ. στην οδό Αγίας Ζώνης.¹⁷³ Πλήθος κόσμου παρευρέθη στα αποκαλυπτήρια, ενώ από τις επίσημες μορφές που ξεχώρισαν ήταν ο Πρόξενος της Ελλάδας, ο πρόεδρος του Εκτελεστικού Συμβουλίου κ. Σπυριδάκης, ο Πρέσβης της Ελλάδας κ. Χριστόπουλος, ο Δήμαρχος της Λευκωσίας κ. Δέρβης,

¹⁶⁷ Παρατηρητής, Λεμεσός 6 Ιουνίου 1957

¹⁶⁸ Έθνος, Λευκωσία 12 Ιουλίου 1957 και Χρόνος, Λεμεσός 13 Ιουλίου 1957 και Παρατηρητής, Λεμεσός 18 Ιουλίου 1957

¹⁶⁹ Παρατηρητής, Λεμεσός 18 Ιουλίου 1957

¹⁷⁰ Ελευθερία, Λευκωσία 5 Ιουνίου 1958

¹⁷¹ Ελευθερία, Λευκωσία 12 Ιουνίου 1958

¹⁷² Χαραυγή, Λευκωσία 28 Νοεμβρίου 1958

¹⁷³ Έθνος, Λευκωσία 29 Οκτωβρίου 1959 και Ελευθερία, Λευκωσία 29 Οκτωβρίου 1959

ο Γυμνασιάρχης του Παγκύπριου Γυμνασίου κ. Σοφοκλέους, ο Γενικός Επιθεωρητής Σχολείων Μέσης Παιδείας κ. Γεωργιάδης, μέλη της Σχολικής Εφορείας Λεμεσού και οι Καθηγητικοί Σύλλογοι.¹⁷⁴ Η τελετή άρχισε με δέηση του εφημερίου της Αγίας Ζώνης κ. Παπαντωνίου, ακολούθησε σύντομη ομιλία του κ. Κλεοβούλου εκ μέρους της Δεκατετραμελούς Επιτροπής και έπειτα έγινε η αποκάλυψη της προτομής από τον Δήμαρχο Λεμεσού κ. Παρτασίδη. Ακολούθως, ο γυμνασιάρχης κ. Ξιούτας μίλησε για τη ζωή και το έργο του Μεγάλου Διδάσκालου και με το τέλος της ομιλίας ανήλθε στο βήμα ο γηραιότερος μαθητής του Θεμιστοκλέους, Χριστάκης Γεωργιάδης 96 ετών, και κατέθεσε στεφάνι. Έπειτα, η κ. Πηλαβάκη απήγγειλε το ποίημα του κ. Λέφκη και ακολούθησε κατάθεση στεφάνων με τον Εθνικό Ύμνο να σηματοδοτεί το τέλος της τελετής.¹⁷⁵

Δύο εβδομάδες μετά τα αποκαλυπτήρια, ο γιός του Θεμιστοκλέους, Δημήτριος, απέστειλε θερμές ευχαριστίες εκ μέρους όλης της οικογένειας, τόσο για την τιμητική τελετή, όσο και για τη μεγάλη βοήθεια που πρόσφερε ο Κυπριακός Λαός, μέσω των εράνων και των εισφορών για την προτομή. Ιδιαίτερες ευχαριστίες έδωσε στη Δεκατετραμελή Επιτροπή, τον Δήμαρχο και Δημοτικό Σύμβουλο Λεμεσού, τον κ. Κλεοβούλου, τον κ. Ξιούτα και τον κ. Πέρδιο.¹⁷⁶

Τελικά, σχεδόν 40 χρόνια μετά τον θάνατο του Θεμιστοκλέους, η Λεμεσός έκανε το τελευταίο καθήκον της απέναντι στον πιο μέγας της ευεργέτη¹⁷⁷. Ο «Ανδρέας ο δάσκαλος» υπήρξε η κορυφαία φυσιογνωμία της εποχής του στη Λεμεσό και αποτέλεσε μια από τις σημαντικότερες προσωπικότητες της Νεότερης Κυπριακής Ιστορίας. Ήταν ένας άνθρωπος, που είχε μυθοποιηθεί, ενώ ακόμη ζούσε. Ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους και ζωντανός μπήκε στην αθανασία.

¹⁷⁴ Ξιούτας, ό.π., σ.42 και *Κύπρος*, Λευκωσία 2 Νοεμβρίου 1959 και *Νέοι Καιροί*, Λευκωσία 2 Νοεμβρίου 1959

¹⁷⁵ *Κύπρος*, Λευκωσία 2 Νοεμβρίου 1959 και *Έθνος*, Λευκωσία 3 Νοεμβρίου 1959 και *Ελευθερία*, Λευκωσία 3 Νοεμβρίου 1959 και *Παρατηρητής*, Λεμεσός 5 Νοεμβρίου 1959

¹⁷⁶ *Ελευθερία*, Λευκωσία 14 Νοεμβρίου 1959

¹⁷⁷ Ξιούτας, ό.π., σ.42

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συμπερασματικά, ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους αποτέλεσε μορφή στην ιστορία της Κύπρου. Μια προσωπικότητα πολύπλευρη, μοναδική. Ο Θεμιστοκλέους ήταν ο «Ανδρέας ο Δάσκαλος», αυτός που με ζήλο πρόσφερε στην εκπαίδευση των νέων της Λεμεσού σε μια δύσκολη περίοδο για τον Ελληνισμό της Κύπρου. Αγαπούσε τους μαθητές του και φρόντιζε ακόμα και για την επαγγελματική τους αποκατάσταση. Δεν είναι τυχαίο ότι πολλοί από αυτούς υπήρξαν Δήμαρχοι, Βουλευτές, Δικηγόροι, Λόγιοι, Εκπαιδευτικοί, Δημοσιογράφοι. Ο Θεμιστοκλέους με τη δράση του ενίσχυσε τον κυπριακό αθλητισμό. Αυτός ήταν ανάμεσα στα ιδρυτικά μέλη του Γυμναστικού Συλλόγου Ολύμπια, του αρχαιότερου γυμναστικού συλλόγου στην Κύπρο και ανέλαβε την οργάνωση αθλητικών αγώνων. Ιδεολόγος, λάτρης του ελληνικού πνεύματος, πατριώτης και οραματιστής της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, αποτέλεσε την πρώτη δυναμική αντιπολίτευση των αδιάλλακτων ενωτικών - εθνικιστών κατά των Άγγλων. Πρώτος αυτός τόλμησε να υψώσει στην Κύπρο ελληνική σημαία. Την ύψωσε σε ξύλινο ιστό στον περίβολο της Αγίας Νάπας. Δικαία λοιπόν, ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους θεωρείται μια από τις σημαντικότερες προσωπικότητες της νεότερης ιστορίας της Κύπρου.

Αξιοπρόσεκτη είναι η σχέση του Ανδρέα Θεμιστοκλέους με τον κυπριακό τύπο. Αυτό που έχω παρατηρήσει μέσα από την έρευνά μου είναι ότι ο Θεμιστοκλέους αν και είχε βαθιά μόρφωση και ενδιαφερόταν για τα κοινά λίγα είναι τα κείμενα που έγραψε. Επίσης ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους ήταν ιδιαίτερα αγαπητός στον τύπο. Δεν έχω εντοπίσει άρθρα τα οποία να αναφέρονται αρνητικά στο πρόσωπο του Θεμιστοκλέους, όλα εκθειάζουν την προσωπικότητα και το έργο του. Ακόμη ό,τι είχε σχέση με τον Ανδρέα Θεμιστοκλέους σημαντικό ή και ασήμαντο δημοσιευόταν από τον κυπριακό τύπο όπως η αναχώρηση του για το Παρίσι και η επιστροφή του, ο θάνατος του γιού και της αδερφής του, ο γάμος της κόρης του Ασπασίας, ο εορτασμός για την ονομαστική του γιορτή.

Χρονολόγιο

Ιούνιος 1843	Γεννήθηκε στη Λάρνακα. Γονείς του ήταν ο διδάσκαλος Δημήτριος Θεμιστοκλής και μητέρα του η Μαρουδιά Βονιτισιάνου. Ήταν το δεύτερο από τα έξι παιδιά της οικογένειας.
1848	Πέθανε ο πατέρας του Δημήτριος Θεμιστοκλής. Ο Ανδρέας Θεμιστοκλέους ήταν πέντε ετών.
1860	Ξεκινά να φοιτά σε Γυμνάσιο στην Αθήνα.
1864	Γράφεται στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου των Αθηνών. Εκεί σπούδασε Φιλολογία, Φιλοσοφία και Παιδαγωγικά.
1867	Αναχωρεί για τη Γερμανία, όπου για τρία χρόνια φοίτησε στα Πανεπιστήμια της Χαϊδελβέργης και του Μονάχου. Εκεί πήρε τον τίτλο του διδάκτορα της Φιλοσοφίας.
1870	Επιστρέφει στην Κύπρο και ανάληψη της διεύθυνσης της Ελληνικής Σχολής Λεμεσού.
1877	Παντρεύεται στη Λεμεσό την Πολυξένη Γεωργίου Σιβιτανίδη με την οποία απέκτησε έξι παιδιά: τη Χαρίκλεια, τη Μαρία, τον Γιώργο, την Ασπασία, τον Δημήτριο και την Ελένη.
1878	Σύμφωνα με επιστολή του Αριστοτέλη Παλαιολόγου προς τον Ονούφριο Ιασονίδη, ο Sir Garnet Wolseley, πρώτος Αρμοστής των Βρετανών απορρίπτει την πρόταση του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου για την ένταξη του Ανδρέα Θεμιστοκλέους στο Νομοθετικό Συμβούλιο.
25 Μαρτίου 1885	Οργανώνει διάφορους Γυμνικούς Αγώνες.

1890	Καθιερώνει τα «Εθνικά Δείπνα» τα οποία τελούνται τις μέρες των εθνικών επετείων ή των βασιλικών γιορτών.
2 Αυγούστου 1892	Ιδρύει μαζί με άλλους επιφανείς παράγοντες της Λεμεσού τον Γυμναστικό Σύλλογο «Ολύμπια». Εκλέγεται πρώτος πρόεδρος του Συλλόγου.
1896	Οργανώνει τους πρώτους Παγκύπριους Αγώνες. Επίσης αυτή τη χρονιά στέλνει Κύπριους αθλητές στην Αθήνα στους πρώτους Ολυμπιακούς Αγώνες των νεότερων χρόνων. Ακόμη συμμετέχει σε Επιτροπή των Ολυμπιακών Αγώνων. Μυήθηκε στην «Εθνική Εταιρεία».
1903	Η Ελληνική κυβέρνηση τιμά τον Ανδρέα Θεμιστοκλέους με τον Αργυρούν Σταυρό των Ιπποτών του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος.
1906	Μετατροπή της μονοτάξιας Σχολής σε πεντατάξια, την οποία η Ελληνική κυβέρνηση αναγνώρισε ως ισότιμη προς τα αντίστοιχα ελληνικά εκπαιδευτήρια μέσης παιδείας.
23 Απριλίου 1907	Κατηγορείται από τον υπαστυνόμο Σπύρο Τελεβάντο για «διατάραξη κοινής ησυχίας και εξύβριση Αστυνόμου».
1910	Ανακήρυξη του σε επίτιμο πρόεδρο του «Κυνηγετικού Συλλόγου Λεμεσού».
30 Ιανουαρίου 1911	Η Κύπρος τιμά τον Θεμιστοκλέους για τη συμπλήρωση σαράντα χρόνων διδασκαλία και προσφοράς στην Ελληνική Σχολή Λεμεσού και γενικότερα στην κυπριακή εκπαίδευση.
1913	Αφυπηρετεί σχεδόν τυφλός συνεχίζει όμως τη διδασκαλία στους τελειόφοιτους.

26 Απρίλιου 1915	Αποχώρηση του από την προεδρία του Γ.Σ. «Ολύμπια».
13 Μαρτίου 1918	Πεθαίνει στη Λεμεσό
14 Μαρτίου 1918	Κηδεύεται στον Ιερό Ναό της Αγίας Νάπας.
1 Νοεμβρίου 1959	Αποκαλυπτήρια προτομής του Ανδρέα Θεμιστοκλέους.

Βιβλιογραφικός πίνακας

Θεοδώρου Ευανθία, *Κυπριακόν Ημερολόγιον*, Λεμεσός 1905

Κουδουνάρης Αριστείδης, *Βιογραφικόν Λεξικόν 1800-1920*, τμ. Α' και Β', Λευκωσία 2018

Μυριανθόπουλος Ι. Κλεόβουλος, *Δύο Μεγάλοι Μορφαί Ανδρέας Θεμιστοκλέους Χριστόδουλος Σώζος*, Τύποις Ο. Χειμωνίδη, Λάρνακα 1938

Ειούτας Ι. Νικόλαος, *Εκπαιδευτικά Ανάλεκτα*, Κ. Παπατζιάκος, Λεμεσός 1969

Παπαπολυβίου Πέτρος, *Φαεινόν Σημείον Ατυχούς Πολέμου: Η Συμμετοχή της Κύπρου στον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 2001

Παπαπολυβίου Πέτρος, «*Ανδρέας Θεμιστοκλέους: Η μεγαλύτερη μορφή της νεώτερης ιστορίας της εκπαίδευσης της Λεμεσού*», επ. Σαλώμη Παπαδήμα-Σοφοκλέους, *Η Παιδεία εν Λεμεσώ*, Λεμεσός 2006, σελ.51-77

Παπαπολυβίου Πέτρος, «*Η πολιτική ιστορία της Λεμεσού κατά τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας*», επ. Άννα Μαραγκού, *Λεμεσός ταξίδι στους χρόνους μιας πόλης*, Λεμεσός 2006, σελ.193-204.

Παπαπολυβίου Πέτρος, «*Ο Κύπριος Δάσκαλος του Γένους Ανδρέας Θεμιστοκλέους σχολάρχης-επαναστάτης-πρωτοπόρος στον αθλητισμό-άνθρωπος της λιτότητας* », *ΧΡΟΝΙΚΟ*, Τεύχος 87, Εκδόσεις Γιάννης Παπαδόπουλος, Νοέμβριος, Λευκωσία 2003

Παπαπολυβίου Πέτρος, «*Μια μεγάλη μορφή της νεότερης κυπριακής ιστορίας, Χριστόδουλος Σώζος, 1872-1912, ο άνθρωπος, ο καινοτόμος δήμαρχος, ο ριζοσπάστης πολιτικός, ο ηρωικός πολεμιστής*». *ΧΡΟΝΙΚΟ*, Τεύχος 80, Εκδόσεις Γιάννης Παπαδόπουλος, Δεκέμβριος, Λευκωσία 2002

Περιστιάνης Ιερώνυμος, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων Από της Τουρκικής κατακτήσεως μέχρι της Αγγλικής κατοχής (1571-1878)*, Κ. Επιφανίου ΛΤΔ, Λευκωσία 2000

Πιλαβάκης Α. Κώστας, *Η Λεμεσός σε άλλους καιρούς*, Ονήσιλος, Λεμεσός χ.χ.

Φραγκούδης Γεώργιος, *Ιστορία και Γενεαλογία της μεγάλης κυπριακής οικογένειας Φραγκούδη και συγγενικών οικογενειών*, Ν. Απατσίδη, Αθήνα 1939

Χατζηβασιλείου Ανδρέας, *Ιστορία του Κυπριακού Αθλητισμού*, τμ. Α΄ και Β΄, Αρμίδα, Λευκωσία 2004

Εφημερίδες

Αγών, Πάφος 1909

Αλήθεια, Λεμεσός 1884, 1885, 1896, 1898, 1899, 1901, 1904, 1906, 1907 1910, 1911, 1912, 1918

Ανεξάρτητος, Λευκωσία 1954

Νέον Έθνος, Λάρνακα 1907, 1911,

Έθνος, Λευκωσία 1954, 1957, 1959

Ελευθερία, Λευκωσία 1907, 1910, 1911, 1954, 1958, 1959

Εστία, Αθήνα 1911

Κυπριακός Φύλαξ, Λευκωσία 1909, 1911

Κύπριος, Λευκωσία 1907

Κύπρος, Λευκωσία 1954

Νέοι Καιροί, Λευκωσία 1959

Παρατηρητής, Λεμεσός 1954, 1957, 1959

Πατρίς, Λευκωσία 1911

Πάφος, Πάφος 1936

Σάλπιγξ, Λεμεσός 1884, 1892, 1905, 1906, 1907, 1909, 1910, 1911, 1912, 1914

Στασίνο, Λάρνακα 1884

Ο Φιλελεύθερος, Λευκωσία 2018

Φωνή της Κύπρου, Λευκωσία 1884, 1906, 1907, 1910, 1911, 1918

Χαραυγή, Λευκωσία 1957, 1958

Χρόνος, Λεμεσός 1957